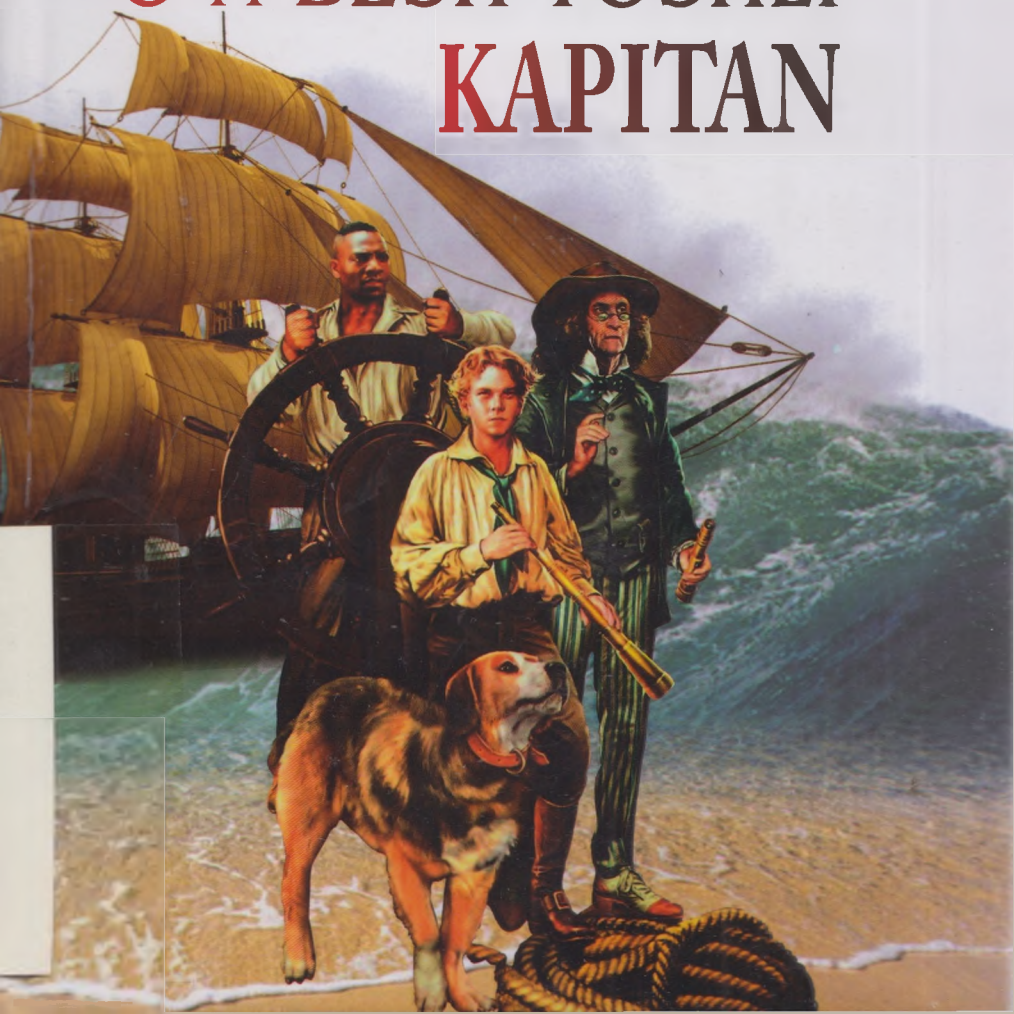

Barcha davrlarda sevimli kitob

JYUL VERN

O'N BESH YOSHLI KAPITAN

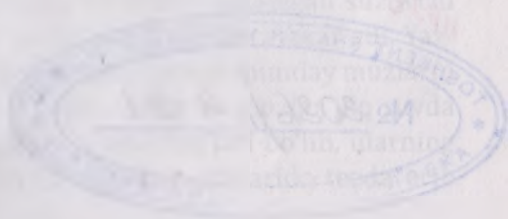

821.133.1 - 31
V 66

Jyul VERN

O'N BESH YOSHLI KAPITAN

Roman

G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi
Toshkent – 2023

UO'K 821.512.133-31

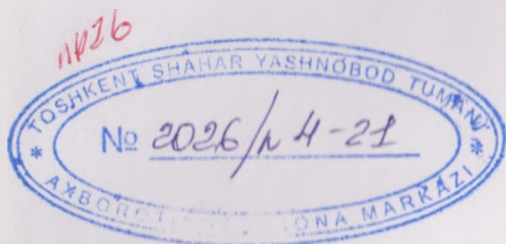
KBK 84.6

V 66

Tarjimon
Malik Rahmon

Vern, Jyul.

O'n besh yoshli kapitan [Matn]: Roman / Jyul Vern. – Toshkent:
G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. –2023
– 368 b.

UO'K 821.512.133-31
KBK 84.6

© JYUL VERN
© G'afur G'ulom nomidagi
nashriyot-matbaa ijodiy
uyi, 2023

ISBN 978-9943-5210-8-7

I QISM

Birinchi bob

«PILIGRIM» KEMASI

1873-yilning ikkinchi fevralida «Piligrim» nomli shxuna-brig dengizda Grinvichdan hisoblaganda $43^{\circ}57'$ janubiy kenglikdagi va $165^{\circ}19'$ g'arbiy uzunlikdagi nuqtada edi. Boshim kuchi to'rt yuz tonna keladigan bu kema janubiy dengizlarda kit ovlash uchun San-Fransisko shahrida safarga tayyorlangan edi.

«Piligrim» kaliforniyalik badavlat kemalar xo'jayini Jems Ueldonga qarashli edi; kemaga ko'p yillardan beri kapitan Gul qo'mondonlik qilib kelar edi.

Jems Ueldon Bering bo'g'ozidan ham naridagi shimoliy dengizlarga va janubiy dengizlardagi Tasmaniya oroli bilan Gorn burniga har yili kemalar karvonini yuborib turar edi. Kichkinagina «Piligrim» kemalar karvonining eng yaxshi kemasi hisoblanar edi. U juda yaxshi yurar edi. Yaxshigina uskunalangandan oz sonli komanda bilan Janubiy Muz okeanidagi bepoyon muz chegaralarigacha bora olar edi.

Kapitan Gul yoz oylarida shimoliy dengizlarga qaraganda janubiy dengizlarda ancha beri kelib qoladigan suzuvchi muzlar orasidan kemani bimalol haydab boraverar edi. Yaxshi Umid burni bilan Yangi Zelandiya yonida bunday muzlarni ko'plab uchratish mumkin, lekin aslida bu muzlar iliq suvda yuvilib ko'chib ketgan kichkina muz tog'lari bo'lib, ularning ko'pchiligi Atlantika yoki Tinch okean suvlarida tezda erib ketadi.

Janubiy flotiliyaning eng yaxshi dengizchi hamda eng usta garpunchisi kapitan Gul qo'l ostidagi «Piligrim» kemasida boshqa tajribali matros bilan bitta shogird matros bor edi. Kit

oviga bu kamlik qilar edi, chunki kit ovlashda qayiqlarda yurib ish qilish hamda ovlangan kitlarni saranjomlab olish uchun ko'p kishi kerak bo'lar edi. Ammo barcha boshqa kema xo'jayinlari singari Jems Ueldon ham kemani boshqarish bilangina band bo'ladigan kishilarni San-Fransiskodan tanlab olish qulayroq deb hisoblardi. Yangi Zelandiyada yerlik xalq o'rtasida hamda har xil millatdan bo'lgan qochoqlar orasida bir mavsumlik ishga yollanishga tayyor bo'lgan usta garpunchilar ham, chaqqon matroslar ham juda ko'p edi. Ish mavsumi tugagandan keyin hisob-kitob qilib, ularga javob berib yuborardilar, ular sohilda yanagi yilda kit ovlash uchun keladigan kemalarni poylab yotar edilar. Bu hol kema xo'jayinlariga komandaga to'lanadigan maoshdan ancha-muncha pulni tejab, baliq ovlash kasbining daromadini oshirishga imkon berar edi.

Jems Ueldon ham «Piligrim»ni safarga chiqarayotganda xuddi ana shunday qildi.

Bu kema janubiy qutb doirasi yonida kit ovlashni endigina tugatgan edi, lekin uning tryumida kit mo'ylovini joylashtirish uchun hali bo'sh joylari ko'p va baliq moyi soladigan bo'sh bochkalari ham anchagina edi. O'sha vaqtlardayoq kit ovlash kasbi anchagina qiyinlashib qolgan edi, odamlar ularni behisob ko'p qirayotganligidan, kitlar kamdan-kam uchrar edi. Asl kitlar tugab bormoqda edi, shuning uchun ham ovchilar ola kitlarni¹ ovlay boshlagandilar, bu ov esa juda xatarli edi.

«Piligrim»ning bu yil omadi yurishmadi. Yanvar oyining boshlarida, ya'ni Avstraliya tomonlaridagi yozning² eng qizg'in paytida, ovchilik mavsumi tamomlanishidan ancha burun, kapitan Gul ov qilinadigan joyni tashlab ketishga majbur bo'ldi. Kemaga yollangan matroslar ishlashdan bosh tortdilar, shuning uchun kapitan Gul ularga javob bermay iloji yo'q edi.

¹ *Asl kit* – sanoat uchun qimmatli xomashyo sanalgan baliq moyi bilan baliq mo'ylovi beradi. Kit mo'ylovi – muguz plastinkasidan har xil buyumlar yasaladi. Ola kitlar faqat baliq moyigina beradi, ularning mo'ylovi kalta bo'ladi.

² Janubiy yarimsharda yoz oylari Shimoliy yarimsharning qish oylarida o'tadi.

«Piligrim» shimoli-g'arb tomonga safar qilib, 15-yanvar kuni Yangi Zelandiya shimoliy orolining sharqiy qirg'og'ida-gi Oklend portiga yetib keldi. Bu yerga kelgach, kapitan kit ovlash mavsumi uchun yollangan matroslarni ishdan bo'shatib yubordi.

«Piligrim»ning doimiy komandasi juda xafa edi; chunki kemada kam deganda ikki yuz bochka baliq moyi yetishmas edi. Ovchilikning natijasi hech qachon bunchalik yomon bo'lmagan edi.

Hammadan ham kapitan Gul qattiq xafa edi. Bu hol uning mashhur kit ovchisi degan shuhratiga isnod keltirar, shuning uchun u ovning muvaffaqiyatsiz chiqishiga sabab bo'lgan dangasa tekinxo'rlarni so'kkani-so'kkan edi.

U Oklendda yangi matroslar yollamoqchi bo'lib behuda urindi, chunki hamma matroslarni boshqa kit ovlovchi kemalar ishga olib qo'ygan edi. Shunday qilib, «Piligrim» kemasini ov o'ljalari bilan to'lg'azish kerak degan fikrdan voz kechishga to'g'ri keldi. Kapitan Gul, Oklenddan jo'nab ketaman, deb turgan paytda, yo'lovchilar kelib qolib, undan o'zlarini kema-ga olishni iltimos qildilar. Kapitan «yo'q» deyolmadi.

Shu vaqtda «Piligrim» kemasi xo'jayinining xotini missis Ueldon, uning yaqinda besh yoshga to'lgan o'g'li Jek va xotini-ben Benedikt degan tog'asi Oklendda edilar. Ular bu yerga, ba'zan savdo-sotiq ishlari yuzasidan Yangi Zelandiyaga qatnab turuvchi Jems Ueldon bilan birga kelishgan va yana birga San-Fransiskoga qaytib ketmoqchi bo'lishgan edi. Biroq endi jo'nab ketamiz deb turganlarida, ularning o'g'ilchasi Jek betob bo'lib qoldi. Jems Ueldonning esa Amerikada juda qiziqarli ishlari bor edi, shuning uchun u xotini, kasal o'g'li va Benedikt-ni Oklendda qoldirib, o'zi jo'nab ketgan edi.

Oradan uch oy vaqt o'tdi, bu judolik bechora missis Ueldonga juda og'ir tuyuldi. Kichkina Jek sog'aygach, missis Ueldon safar hozirligini ko'ra boshladi. Xuddi o'sha mahalda «Piligrim» Oklend portiga kelib qoldi.

U zamonlarda hali Oklend bilan Kaliforniya o'rtasida to'g'ri yo'l yo'q edi. Missis Ueldon avval Avstraliyaga borishi,

unda «Oltin asr» shirkatining okeanlar orqali yo'lovchilar tashiydigan paroxodiga tushib, Melburndan Panama bo'yniga kelishi va undan Kaliforniyaga boradigan Amerika paroxodini kutib turishi kerak edi.

Yosh bola bilan safar qiluvchi ayollarga bunday yo'l juda sermashaqqat edi, chunki bir necha joyda paroxoddan paroxodga o'tish, paroxodlarni kutish kerak bo'lardi. Shuning uchun missis Ueldon «Piligrim» kemasining kelganini bilgani hamon o'zi bilan birga Jek, tog'asi Benedikt va Jekning enagasi – negr kampir – Nanni San-Fransiskoga olib ketishini kapitan Guldan iltimos qildi. Negr kampir Nan missis Ueldonning o'zini ham boqib katta qilgan edi.

Yelkanli kemada uch yarim ming le keladigan yo'lni boshish hazil gap emas! Ammo kapitan Gulning kemasi doimo tappa-taxt, beshikast bo'lib, safar uchun ob-havo ham bop edi.

Kapitan Gul rozi bo'ldi. U o'z kayutasini darrov yo'lovchi xonimga bo'shatib berdi. Kapitan Gul, qirq-ellik kunga cho'ziladigan safar vaqtida missis Ueldon kit ovlovchi kemadagi jamiki imkoniyatlardan foydalansin, deb o'yladi.

Shunday qilib, «Piligrim»da safar qilish missis Ueldon uchun ancha qulay edi. Ammo kemadagi yuklarni bo'shatish uchun to'g'ri yo'ldan biroz chetroqda bo'lgan Chili sohilidagi Valparaisoda to'xtab o'tishi kerak edi. Biroq Valparaisodan to San-Fransiskoga qadar yo'l-yo'lakay esgan shamol bilan Amerika sohili bo'ylab bemalol ketilaverardi.

Eri bilan uzoq safarlarda yurib, qiyinchiliklarga ko'nikib qolgan dovyurak missis Ueldon dengizdan sira qo'rqmas edi. U o'ttiz yoshlarga kirgan bo'lib, salomatligi ham juda joyida edi. U kapitan Gulning ajoyib dengizchiligini, «Piligrim» esa ishonchli kema ekanligini yaxshi bilar edi. Shuning uchun qulay payt kelganda foydalanib qolish kerak edi. Shu sababdan missis Ueldon bu kichkinagina kemada safar qilishga qaror berdi. Turgan gapki, tog'asi Benedikt ham u bilan birga jo'nashi kerak edi.

Tog'asi ellik yoshlarga borgan edi. Shuncha yoshga borganligiga qaramasdan, uning o'zini uydin yolg'iz chiqarib

bo'lmas edi. Novcha, paxmoq sochli, tilla ko'zoynak taqqan oriqqina Benedikt tog'a baayni asl olimga o'xshar edi. Umri-ning oxirligacha holatabiat bo'lib yashash bu yuvosh kishining peshanasiga yozib qo'yilgan bo'lsa kerak.

Uydagilargina emas, begona odamlar ham bu kishini «Benedikt tog'a» deyishardi; yuvoshligi uchun hamma uni o'ziga yaqin ko'rar edi. Benedikt tog'a o'zining haddan tashqari uzun qo'l va oyoqlarini qo'yarga joy topolmasdi; bunaqangi epsiz va shalpaygan odamni qidirib topish qiyin ish edi, ayniqsa, u turmushda uchraydigan eng oddiy masalalarni yechish to'g'ri kelganda ojiz qolar edi.

Uni tevaragidagi kishilar uchun oshiqcha bir yuk deb ham aytib bo'lmaydi, ammo o'zining allaqanday beo'xshovligidan o'zi ham xijolatda, boshqalar ham xijolatda edi. Shunday bo'lsa ham o'zi kamtar, yuvosh, har narsaga moyil, issiq va sovuqqa chidamli odam edi, agar unga ovqat berish esdan chiqib qolguday bo'lsa, kun bo'yi hech narsa yemasdan ham, ichmasdan ham o'tiraverardi.

Benedikt tog'ani inson zotidan ko'ra, ko'proq o'simlik zotiga o'xshatsa bo'lardi. U xuddi bargsiz va mevasiz daraxtga, yo'lovchini soyasidan bahramand qila olmaydigan, uni ritqlantira olmaydigan daraxtga o'xshar edi.

Biroq ko'ngli juda yumshoq odam edi. Shunday zaif tomonlari borligiga qaramasdan, ehtimolki, o'sha zaif tomonlari uchun ham, ishqilib, hamma uni yaxshi ko'rar edi. Missis Ueldon unga xuddi o'z o'g'lidek, kichkina Jekning akasidek qarar edi.

Ammo, shuni ham aytish kerakki, Benedikt tog'a bekorchilikni yoqtiradigan odam emas edi, aksincha, u juda mehnatkash odam edi. Uning birdan-bir ishqiy tushgan narsasi tabiatshunoslik bo'lib, o'zining butun umrini shunga bag'ishlagan edi.

«Tabiatshunoslik» degan so'z keng ma'noni bildiradi. Ma'lumki, bu so'zning ma'nosi ko'p: u zoologiya, botanika, mineralogiya va geologiya fanlarini o'z ichiga oladi. Ammo Benedikt tog'a botanik olim ham emas, mineralogiya olimi ham emas, geologiya olimi ham emas edi.

U avvalo analiz, keyin sintez qilib har qanday hayvonni tiklashga qodir bo'lgan keng bilimli, hayvonot olimi – yangi dunyoning Kyuveyesimidi?¹ Butun hayvonlar olamini Kyuveye to'rt tipga bo'lgan; chunonchi: umurtqalilar, yumshoq tanlilar, bo'g'inlilar va shu'lalilar, – Benedikt tog'a o'zining umrini ana shu tiplarni o'rganishga bag'ishladimikin? – Yo bu sodda dil va serharakat olim o'sha to'rtta tiplarga qarashli turkumlar, kenja turkumlar, oilalar, kenja oilalar, urug' va turlarni o'rgandimikin?

Yo'q!

Benedikt tog'a balki umurtqalilarni, ya'ni sut emizuvchilar, parrandalar, sudraluvchilar yoki boshqalarni o'rganish bilan mashg'ul bo'lgandir?

Aslo!

Ehtimol, u, yumshoq tanlilarni tekshirayotgandir? Balki u bosh-oyoqlilar bilan qurtlarning sirini ochayotgandir?

Unday ham emas!

Demak, u yarim kechagacha kerosin chiroq yoqib o'tirib, meduzalar, poliplar, igna tanlilar, shu'lalilarning oddiy va boshqa turlarini tekshirish bilan ovora ekan-da?

To'g'risini aytish kerak, Benedikt tog'aning diqqatini tortayotgan narsa shu'lalilar emas edi.

Endi butun hayvonot olami ichida faqatgina bo'g'inlilar qoldi, demak, Benedikt tog'aning butun diqqatini ana shu bo'g'inlilar tortgan. Ammo buni ham aniqlash kerak bo'ladi.

Bo'g'inlilar olti turkumga bo'linadi: hasharotlar, ko'p oyoqlilar, o'rgimchaksimonlar, qisqichbaqasimonlar, mo'rt oyoqli va halqali chuvalchanglar. To'g'risini aytganda, Benedikt tog'a yer chuvalchangini zulukdan, uy o'rgimchagini soxta chayondan, dengiz qisqichbaqasini oddiy qisqichbaqadan yoki kivsyakni mingoyoqdan ajrata olmas edi.

Bo'lmasa Benedikt tog'a kim bo'ldi?

¹ *Jorj Kyuveye* (1769–1832) – mashhur fransuz tabiatshunosi. Hayvonlarni qazib, tekshirib shuhrat qozongan; Kyuveye butun hayvonlar olamini to'rtta yirik bo'lakka bo'lib, ularning har biriga «tip» deb nom bergan.

Eng oddiy entomolog¹ edi!

Bunga esa, entomologiya – tabiiyot fanining bir qismi, barcha bo'g'inlilar to'g'risidagi qismi, deb e'tiroz qilishlari mumkin. Umuman olganda, bu to'g'ri. Ammo, odatda «entomologiya» degan so'zning ma'nosi torroq. Bu so'z faqatgina hasharotlar, ya'ni «gavdalari bosh, ko'krak va qorindan iborat bo'lib, bir juft mo'ylovi, ko'kragida uch juft oyog'i va aksari ikki juft qanoti bor bo'lgan bo'g'in oyoqli umurtqasizlar» to'g'risidagi fanni bildiradi.

Shunday qilib, butun umrini hasharotlarni tekshirish ishiga bag'ishlagan Benedikt tog'a entomolog edi.

Ammo, shunga qarab, Benedikt tog'aning qiladigan ishi yo'q edi, deb o'ylamanglar. Bu bo'limning o'zi o'n turkumga bo'linadi:

1-turkum – to'g'ri qanotlilar (masalan: suvaraklar, chigirtkalar, chirildoqlar va hokazo).

2-turkum – to'r qanotlilar (chumolilar, so'zanaklar).

3-turkum – parda qanotlilar (asalarilar, arilar, chumolilar).

4-turkum – (kapalaklar toifasi).

5-turkum – qandalalar (saratonlar, o'simlik bitlari, kanalar).

6-turkum – qo'ng'izlar (tillaqo'ng'izlar, sassiqqo'ng'izlar).

7-turkum – ikki qanotlilar (chivinlar, iskabtoparlar, pashshalar).

8-turkum – yelpig'ichsimonlar (stilops yoki mo'ylovlilar).

9-turkum – tekinxo'rlar (bitlar).

10-turkum – tuban hasharotlar (tangasimonlar).

Ammo bulardan bir qo'ng'izlarning o'zigina eng kamida o'ttiz ming xil, ikki qanotlilar esa oltmish ming xil bo'ladi², shuning uchun Benedikt tog'aning ishi boshidan oshib yotar-di, desa bo'ladi.

¹ Entomolog – hasharotlar to'g'risidagi fan olimi.

² Muallif tomonidan keltirilgan «turkumlar» soni, ya'ni hasharot xillarining soni unchalik ko'p emas. Hozir bir millionga yaqin har xil hasharotlar borligi ma'lum, shu jumladan, ikki yuz mingdan ortiq har xil qo'ng'izlar bor.

U butun umrini, jamiki vaqtini faqat entomologiya faniga bag'ishlagandi: kunduz kunlarinigina emas, hatto kechalari-ni ham entomologiyaga berardi, hatto tushida ham faqatgina o'sha hasharotlarni ko'rib chiqar edi. Pidjagining yeng qaytar-malariga, yoqasiga, etaklariga va shlyapasiga sanchib qo'yil-gan to'g'nag'ichlarning hisobi yo'q. Benedikt tog'a shahar atrofidagi dalalarga qilgan safaridan qaytib kelganida, uning shlyapasi har xil hasharotlar bilan to'lib-toshib ketgan bo'lar edi. Bu hasharotlar qalpog'ining tashqari tomoniga ham, ich-kari tomoniga ham to'g'nag'ich bilan sanchilib qo'yilar edi.

Bu devona olimning qiyofasini yana ham to'la-to'kis tas-virlab berish uchun shuni ham aytish kerakki, uning mister va missis Ueldonlar bilan Yangi Zelandiyaga borishidan mud-daosi yangi hasharotlar topib, entomologiya faniga yangilik qo'shish ishtiyoqini biroz qanoatlantirish edi. Yangi Zelandi-yada u juda siyrak uchraydigan yangi-yangi hasharotlar top-di. Shuning uchun ham Benedikt tog'a, bu qimmatli narsalar-ni o'z uyidagi hasharotlar kolleksiyasiga eltib, xillab qo'shib qo'yish uchun San-Fransiskoga qaytishga juda oshiqar edi.

Missis Ueldon o'g'ilchasi bilan «Piligrim»da uyiga qay-tayotgan ekan, muqarrar, Benedikt tog'a ham ular bilan birga ketishi kerak edi.

Missis Ueldon biror xavf-xatar yuz berib qolgudek bo'lsa, Benedikt tog'aning yordam qilishiga umid bog'lamas edi, shu bilan birga hozir missis Ueldon yilning shu faslida tinch bo'ladigan dengizda va ishonchli kapitanning qo'l ostidagi ke-mada bemalol sayohat qilishi mumkin edi.

«Piligrim» kemasi Oklendda uch kun turdi. Shu kunlar ichida missis Ueldon yo'l hozirliklarini batamom ko'rib bo'ldi. U juda shoshilar va kemandi kuttirib qo'ymaslikka harakat qilar edi. Missis Ueldon shu yerlik xizmatkoriga javob berib yuborib, 22-yanvar kuni Jek, Benedikt tog'a va keksa negr kampir Nan bilan hammalari «Piligrim»ga chiqishdi.

Benedikt tog'a o'zining qadrdon jonivorlarini qayish bi-lan bo'yniga osib yuradigan tunuka qutichasiga avaylab joy-lashtirdi. Aytmoqchi, uning hasharotlar kolleksiyasi orasida

ko'zlari kallasining ustida bo'lgan bir dona qattiq qanotli yirtqich qo'ng'iz ham bor edi. O'sha vaqtga qadar, bunday qo'ng'izlar toifasi faqan Yangi Kaledoniyadagina bo'ladi, deb o'ylar edilar. Benedikt tog'aga Yangi Zelandiyaning yerlik aholisi maorilar tomonidan «katipo» deb nom berilgan va bir chaqishda odamni o'ldiradigan zaharli o'rgimchaklardan bit-tasini olib ketishni taklif qilishgan edi. Ammo bu o'rgimchak hasharot bo'lmagani va o'rgimchaksimonlar toifasiga mansub bo'lgani uchun bizning olimimiz unga sirayam qiziqsinmadi. Shu sababdan Benedikt tog'a uni olishni o'ziga ep ko'rmadi. U o'z kolleksiyasining eng qimmatli hasharoti deb, haligi Yangi Zelandiya yirtqich qo'ng'izini hisoblar edi.

Benedikt tog'a pulni ayamasdan o'zining hasharotlar kolleksiyasini sug'urta qildirib ham qo'ydi. Uning uchun bu hasharotlar kolleksiyasi «Piligrim» tryumidagi jamiki kit moyi bilan mo'ylovidan ham qimmatliroq edi.

Missis Ueldon bilan uning hamrohlari kemaga chiqib olganlaridan keyin kapitan Gul ularning oldiga kelib, bunday dedi:

– Missis Ueldon, «Piligrim» kemasida okean orqali safar qilishning butun mas'uliyatini, albatta, o'z gardaningizga olarsiz deyman?

– Shuni ham so'rab o'tiribsiz-a, kapitan Gul.

– Ha, shunday deyishga majburman, chunki men mister Ueldondan bu to'g'rida hech qanday ko'rsatma olganim yo'q. – Bu – birinchidan. Ikkinchi tomondan, shuning uchun aytayotirmanki, albatta, xavfsizlik jihatidan shxuna-brig yo'lovchilar tashish uchun maxsus ishlangan paketbot kemalari bilan tenglasha olmaydi.

– O'zingiz qanday o'ylasiz, mister Gul, bordi-yu, erim shu yerda bo'lganida, u men va o'g'limiz bilan «Piligrim»da mana shu xilda safarga chiqishga jur'at qila olarmidi?

– Ha, hech shak-shubhasiz! – deb javob qaytardi kapitan. – Men o'zim ham hech bir o'ylab-netib turmasdan butun oilamni «Piligrim»ga olgan bo'lardim. Garchi bu yilgi mavsumda ovimizning mazasi bo'lmagan bo'lsa ham, ammo «Piligrim»

ajoyib kema. Ko'p yillardan beri o'zining ishonchli kemasi-ga qo'mondonlik qilib kelgan har qanday dengizchi singari, o'z kemamga mening ham ishonchim zo'r. Sizda bu savolni berishdan maqsadim shu ediki, missis Ueldon, birinchidan, ko'nglim tinch bo'lsin dedim, so'ngra, sizning tabiatigingizga yarasha sharoit tug'dirish imkoniyati bo'lmagani uchun meni afv etishingizni yana bir karra iltimos qilmoqchi edim.

– Agar butun gap faqat o'sha sharoitlarga bog'liq bo'ladi-gan bo'lsa, kapitan Gul, men uchun buning hech qanday ahamiyati yo'q. Men unaqa, joy tor, ovqatning mazasi yo'q deb, hadeb kapitanga xarxasha qilaveradigan injiq yo'lovchi-lardan emasman.

Missis Ueldon qo'lidan ushlab turgan kichkina o'g'ilchasi Jekka bir ko'z tashlab oldi-da, gapini shunday tamomladi:

– Demak, oq yo'l tilayman, kapitan!

Kapitan Gul o'sha zahotiyoy langarni ko'tarishga buyruq berdi. Birpasdan keyin «Piligrim» kemasi yelkanlarini ko'ta-rib Oklend portidan chiqdi-da, Amerika sohiliga qarab yo'l oldi.

Ammo uch kun yo'l bosgandan keyin sharq tomondan qattiq shamol esib qoldi, shu sababdan shamolga qarshi su-zish uchun kemani boshqa tomonga burishga to'g'ri keldi. Shuning uchun 2-fevral kuni kirganda «Piligrim» kemasi o'z kapitanining mo'ljalidan chiqib ketdi va janubiy kenglikka borib qoldi. Chetdan qaraganda, kapitan o'z kemasini to'g'ri yo'l bilan Yangi Dunyoning g'arbiy sohiliga qarab emas, Gorn burnidan aylanib o'tishni mo'ljallab haydab ketayotgan ekan, deb o'ylash mumkin edi.

*Ikkinchi bob***DIK SEND**

Havo yaxshi edi, to'g'ri yo'ldan biroz chetga chiqib ketilganligini e'tiborga olmaganda, safar juda yaxshi davom etmoqda edi. Missis Ueldon kapitan Gulning kemandagi quyrug' tomonidagi shinamgina kayutasiga joylashib oldi. Kemada eng yaxshi kayuta shu edi. Joy tor bo'lsa-da, Jek bilan Nan kampir ham o'sha yerga joylashishdi. Benedikt tog'aga yondagi kichkinagina bir hujrani berishdi. Kapitan Gul esa o'zining yordamchisi uchun tayyorlangan kema burnidagi kayutaga o'tdi. Pulni tejash maqsadida «Piligrim» komandasining soni to'ldirilmagan, kapitan esa yordamchisiz ish ko'rar edi.

Kema komandasidagi beshta mohir va tajribakor matros juda inoq va hamjihat yashar edilar. Bu kishilar mana shu bilan to'rtinchi ov mavsumida birga edilar. Matroslarning hammasi ham Kaliforniya shtatidan bo'lib, bir-birlari bilan ko'pdan beri tanish edilar.

Kemada faqat bir kishi amerikalik emas edi. «Piligrim»da kok (oshpaz) vazifasini o'tovchi Negoro degan kishi Portugaliyada tug'ilgan bo'lsa-da, lekin u ham inglizchani yaxshi bilar edi. Kema Oklendda turgan mahalda avvalgi oshpaz qochib ketganidan keyin, Negoro o'zini kemaga oshpaz qilib olishlarini iltimos qildi. Ko'rinishda qovog'i soliq va kamgap bo'lgan bu odam o'zini boshqalardan bir chetda olib yursa ham, lekin o'z ishini yaxshi bilar edi. Uni ishga olgan kapitan Gul yangilishmaganga o'xshaydi: chunki «Piligrim»da xizmat qilgan davrida Negoro dakki eshitadigan hech qanday ish qilmadi.

Ammo shunga qaramay, kapitan Gul yangi oshpazning o'tmishi haqida biror ma'lumot olishga ulgurolmaganiga juda achinar edi. Portugaliyalikning tashqi qiyofasi va, ayniqsa, uning ko'zlarini jovdiratib qarashlari kapitanga unchalik yoqmas edi. Kit ovlaydigan mittigina tor kemada har bir kishi hisobda turishi lozim, shuning uchun ham biror notanish kishini kemaga olishdan ilgari uning o'tmish hayotini tekshirib bilish zarur.

Negoro qirq yoshlarga borgan edi. Qotma, juda chaqqon, qora soch va qoracha yuzli bu kishining bo'yi baland bo'lmas-da, juda baquvvat odamday ko'rinar edi. Uning ma'lumoti qanday ekan? Ba'zi-ba'zida og'zidan chiqib ketadigan so'zlariga qaraganda, ma'lumoti ham bo'lsa kerak. Negoro o'zining o'tmishi va oilasi to'g'risida hech qachon og'iz ochmasdi. Uning «Pilgrim»ga xizmatga kiringanga qadar qayerda yashaganini va nima ish qilganini hech kim bilmasdi. Uning kelgusida maqsadi nimaligi haqida ham hech kim hech narsa bilmas edi.

«Pilgrim»dagilar uning Valparaisoda sohilga tushib qolish niyatida ekanligini bilardilar, xolos.

Negoro dengizchi bo'lmagan bo'lsa kerak. Buning ustiga kemadagi matroslar, aksari umrini dengizda suzib o'tkazgan boshqa koklarga qaraganda, dengiz ishlarini kam tushunayotganini bilib oldilar. Biroq u dengiz kasali bilan og'rimasdi, bu esa kema oshpazi uchun juda katta fazilat edi.

Negoro hadeganda kema sahniga chiqavermasdi.

U kun bo'yi ko'pgina joyini plita egallab yotgan torgina kambuzda band edi. Qorong'i tushishi bilan u plitadagi o'tni o'chirib, kemandagi burnidagi o'z hujrasiga kirib yotar edi. U yerda birpasda dang qotib uxlab qolar edi.

«Pilgrim»da beshta eski matrosdan tashqari, yana shu yili ishga olingan yoshgina bir matros ham bor edi.

Bu yosh matrosning ota-onasi kim ekanligi noma'lum edi, chunki uni chaqaloqlik vaqtida birovlarining eshigi oldidan topib olishgan va keyin tarbiyaxonada boqib o'stirilgandi.

U yigitchaning oti Dik Send bo'lib, Nyu-York shtatida yoki Nyu-York shahrining o'zida tug'ilgan bo'lsa kerak.

Bu bolani topib olib tarbiyaxonaga topshiruvchi rahmdil kishining oti Richard bo'lgani sababidan, buni qisqartirib, unga Dik nomini berishgan. Uning familiyasini Send¹ deb qo'yishgan, chunki uning topilgan joyi Gudzon daryosining Nyu-York portiga kelib quyiladigan joyi Qum tili – Sendi-Guk deb yuritilar edi.

¹ Send – ing. qum.

Dik Send o'rta bo'lyli, baquvvat, qora soch bir yigit bo'lib, ko'm-ko'k ko'zlari uning hadsiz irodali bir kimsa ekanligidan darak berardi. Dengizchining og'ir ishi uni kelgusidagi turmush qiyinchiliklariga bardoshli bo'lishga o'rgatdi. Uning oqilona chehrasida g'ayrat nafasi urib turar edi. Uning qiyofasi dovyurak odamninggina emas, hatto qahramon bir odamning qiyofasiga o'xshar edi.

U o'n besh yoshidayoq biron ishni niyat qilishga va qilgan niyatini oxirigacha yetkazishga qodir bir kimsa edi. Dik aksari tengqurlariga o'xshab hadeb gapiraverishni va har xil qiliqlar qilishni yoqtirmasdi. Boshqa bolalar hali o'z kelajagi haqida o'ylashga qodir ham bo'lmagan bir yoshda, Dik o'z qismati haqida o'ylar va kelgusida albatta «odam bo'laman» deb ahd qilgan edi.

Dik bu maqsadiga erishdi ham: uning tengqurlari hali bola bo'lgan paytda, u katta kishi bo'lib qolgan edi. Dik singari chaqqon, serharakat va baquvvat odamlarni ikkita o'ng qo'l va ikkita chap oyoq bilan tug'ilgan deyish mumkin; bunday kishilar nimaiki ish qilmasinlar – uddasidan chiqadilar, kim bilan birga yurmasinlar – baravar qadam tashlab keta oladilar.

Dik tarbiyaxonada o'sgan deb yuqorida aytib o'tilgandi. U to'rt yoshidayoq o'qishga o'rgandi. Sakkiz yoshida u janubiy mamlakatlarga qatnaydigan kemaga yunga bo'lib kirdi: u yoshligidayoq dengizga ishqiboz edi.

Kemada u dengizchilik hunarini o'rgana boshladi. Kemadagi ofitserlar bu tirishqoq bolaga yaxshi muomala qildilar va uning mashg'ulotiga astoydil yordam berdilar.

Mehnat qilish hayotning qonuni ekanligini, faqat peshana teri to'kib non topish mumkinligini yoshligidanoq tushungan odamgina qahramonlik ko'rsatishga qodir bo'ladi; chunki unda buning uchun har bir kun va har bir soatda iroda va kuch topiladi.

Dik xizmat qilgan kemaga qo'mondonlik qiluvchi kapitan Gul bu qobiliyatli shogirdga e'tibor bera boshladi. Jasur kapitan bu dadil bolani yoqtirib qoldi. San-Fransiskoga qaytganda, uning to'g'risida kemalar xo'jayiniga gapirib berdi. Jems

Ueldon bolaning kelajagiga qiziqib, uni boshlang'ich maktabga o'qishga berdi va o'qishni bitirib olishiga yordam qildi.

Dik havas bilan o'qidi, u ayniqsa geografiya bilan sayohatlar tarixiga juda ko'ngil qo'ydi; maktabda oliy matematika bilan navigatsiya¹ nazariyasini o'qitmaganliklariga juda-juda achinar edi. Maktabni tamomlagandan keyin Dik Ueldonning kit ovlovchi kemasiga matros bo'lib kirdi. Dik uzoq sayohat qilish kabi, kit ovlashdek kattakon kasb ham asl dengizchi tayyorlash uchun ko'p foydali bir ish ekanligini tushunardi. Har qanday tasodifiy voqealarga uchraydigan dengizchilik hunarini o'rganayotgan yosh o'smir uchun kit ovlovchi kemada xizmat qilish eng yaxshi tajriba edi. Shu bilan birga, bu «Pilgrim» kemasiga o'zining homiysi kapitan Gul qo'mondonlik qilar edi. Shunday qilib, yosh matros uchun eng yaxshi sharoitlar mavjud edi.

Dik, unga ko'p yaxshiliklar qilgan Ueldonlar oilasini samimiy yaxshi ko'rganligi haqida gapirib o'tirishning hojati bormikin? Missis Ueldon o'g'ilchasi bilan «Pilgrim»da sayohat qilmoqchi bo'lgani to'g'risidagi xabarni eshitgandan keyin suyunganidan Dikning og'zi qulog'iga yetdi. Keyingi yillar ichida u missis Ueldonni o'z onasiday, Jekni esa ukasiday yaxshi ko'rar edi.

Missis Ueldon ham Dikka bemalol ishonaverish mumkinligini juda yaxshi bilar edi. U kichkina Jekni unga jondili bilan ishonib topshirib qo'yardi. Jek ham «akasi» yaxshi ko'rishini bilib, Dikning pinjiga kirgani kirgan edi.

Havo ochiq paytda, hamma yelkanlarni yozib ochiq dengizda suzayotganda, matroslarning bo'sh vaqti ko'p bo'lardi. Dik o'zining hamma bo'sh vaqtlarini doim kichkina Jek bilan birga o'tkazardi. Dik bolaga har xil ermaklar topib berar va dengizchilik ishidagi turli qiziq narsalarni ko'rsatar edi.

Missis Ueldon Jekning baland machta ustuniga o'rmalab chiqayotganini va yelkanlar orasidagi arqonlardan kemaga o'qday otilib tushayotganini hech qo'rqmasdan tomosha qilib

¹ Navigatsiya – kema haydash to'g'risida bahs etadigan fanning bir bo'limi.

tinir edi. Besh yashar Jekning kuchsiz qo'llari tolib qolguday bo'lsa, unga yordam berish uchun Dik Send doim uning yonida tayyor turardi. Endigina og'ir kasaldan tuzalgan bolaga ochiq havoda o'ynash foydali edi. Dengiz shabadasida o'ynash va har kuni gimnastika qilish natijasida bola ilgari holiga keldi va oqargan yuzlariga qizillik yugurdi.

Yangi Zelandiyadan Amerikaga qilingan safar ana shunday sharoitda o'tmoqda edi. Agar sharq tomondan shamol esmaganida, «Piligrim» kemasi komandasi bilan yo'lovchilarning norozi bo'lishi uchun bo'lak hech qanday sabab yo'q desa bo'lardi.

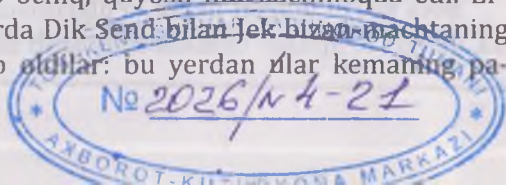
Ammo shamolning ro'paradan esishi kapitan Gulga sira yoqmasdi. U kemani hadeb oldinga haydab bora olmasdi. Bundan tashqari kapitan Gul yo'lda tinch Kozerog tropigiga tushib qolib kemaning uzoq vaqt to'xtalib qolishi mumkinligidan xavotirlanar edi; ekvatoridan esayotgan shamol oqimi kemani g'arb tomonga surib ketishi mumkinligi to'g'risida gapirib o'tirmasa ham bo'ladi.

Safarning cho'zilib ketganiga o'zining aybdor emasligini bilsa ham, kapitan Gul, ayniqsa, missis Ueldon to'g'risida tashvish tortar edi. Mabodo hozir «Piligrim» yonidan Amerikaga ketayotgan biron okean paroxodi o'tib qolguday bo'lsa, kapitan Gul missis Ueldonni o'sha paroxodga o'tishga albatta ko'ndirgan bo'lar edi. Ammo, baxtga qarshi, «Piligrim» shunday joyda ediki, Amerikaga boradigan paroxodlarning bu joydan o'tishiga hech qanday umid yo'q edi. Chunki u vaqtlarda Avstraliya bilan Yangi Dunyo o'rtasida kemalar hozirgidek ko'p qatnamas edi.

Kapitan Gul havoning o'zgarishini kutishga majbur bo'ldi. Ammo bu dengiz sayohatini hech narsa ham o'zgartira olmaydiganday tuyular edi.

Biroq 2-fevral kuni, kema shu hikoyaning boshida aytib o'tilgan joyga kelganda, kutilmagan bir voqea yuz berdi.

O'sha kuni havo ochiq, quyosh nur sochmoqda edi. Erta talab soat to'qqizlarda Dik Send bilan Jek birinchi marta taning reyasi ustiga chiqib oldilar: bu yerdan ular kemaning pa-

lubasini va mavj urayotgan dengiz to'liqlarini tomosha qilib o'tirar edilar. Ularning orqa tomonidagi grot-machtaga yon-boshlatibroq tortilgan pastki yelkan-grot ufqning ancha joyini berkitib turar edi. Ularning oldidagi bushpirtga tortilgan yelkanlar – kliver bilan staksel xuddi qanotday yoyilib turardi. Oyoqlari tagida dumaloq bo'lib ochilib turgan fok yelkani, tepasida esa fok-marsel yelkani shamoldan yoyilib yotar edi. Kema shamolga mumkin qadar ko'proq qaratilar edi.

Dik Send hamma joyiga baravar yuk ortilgan «Piligrim» shtirbortga biroz qiyshaysa ham, nima uchun ag'anamasligini Jekka tushuntirib o'tirgan edi, Jek to'satdan uning so'zini bo'lib:

– Huv anavi nima?.. – deb so'rab qoldi.

– Nima, biron narsa ko'rdingmi, Jek? – deb so'radi-da, Dik Send sakrab o'rnidan turdi.

– Ha, ha! Huv ana! – dedi Jek, qo'lini yelkanlar orasidan dengiz bo'shlig'iga uzatib.

Dik Send, Jek ko'rsatgan tomonga qayrilib qaradi-da:

– Remaning chap tarafida, oldinda, shamol esayotgan tomonda bir kema ko'rinyapti! – deb qichqirdi.

Uchinchi bob

FALOKATGA UCHRAGAN KEMA

Dik Sendning hayqirig'i hammani vahimaga solib qo'ydi. Ishdan bo'sh bo'lgan matroslar palubaga otilib chiqishdi. Kapitan Gul ham hujrasidan chiqdi. Missis Ueldon, Nan va hattoki kemandagi shtirbortidagi panjaraga suyanib turgan Benedikt tog'a ham – hamma dengizda ko'rinayotgan narsaga astoydil tikilib qaray boshladilar. Faqat Negorogina kambuz joylashgan kichkina hujradan chiqmadi. Tuyqusdan uchragan bu kemaga ular orasida faqat Negorogina qiziqsinmadi.

Bola ko'rib qolgan narsa «Piligrim»dan uch milcha narida, dengiz to'liqlari orasida chayqalib turar edi.

Matroslardan biri:

– Bu nima bo'ldi ekan? – deb so'rab qoldi.

– Menimcha, sol bo'lsa kerak! – dedi boshqasi.

– Ehtimol, ichida odamlar ham bordir?.. Bechoralar halokatga uchrashgan bo'lsa-ya?.. – dedi missis Ueldon.

– Yaqinroq borsak bilamiz, – dedi kapitan Gul. – Menimcha, bu narsa sol emas, balki ag'darilgan kema bo'lsa kerak...

– Yo'q!.. Bu kattakon dengiz hayvoni! – dedi Benedikt tog'a.

– Sen nima deb o'ylaysan, Dik? – deb so'radi yigitchadan missis Ueldon.

– Men ham kapitan Gulning fikriga qo'shilaman, bu yon tomonga qiyshaygan kema bo'lsa kerak, missis Ueldon. Men hatto kemandagi mis kili oftobda yarqirab turganini ham ko'rayotganday bo'lyapman.

– Ha... ha... endi men ham ko'ryapman, – dedi kapitan va rul boshqaruvchiga burilib:

– Shamolga qarshi yur, Bolton, to'ppa-to'g'ri o'sha narsaga qarab haydayver! – deb komanda berdi.

– Xo'p bo'ladi, kapitan! – dedi rul boshqaruvchi.

– Men o'z fikrimda qolaman, – dedi Benedikt tog'a. – Bizning oldimizdagi narsa, hech shak-shubhasiz, dengiz hayvoni.

– U holda u mis kit ekan-da, – dedi kapitan Gul, – oftobda yarqirashini qaranglar-a.

– Kit bo'lganda ham, Benedikt tog'a, har holda o'lik kit ekan, – dedi missis Ueldon, – chunki sira qimirlamasdan jim yotipti.

– Nima qipti, jiyan, – deb e'tiroz bildirdi bizning qaysar olimimiz, – dengiz ustida uxlab yotgan kitni uchratgan kemalar ozmunchami, axir!

– Bu juda to'g'ri, – dedi kapitan Gul, – lekin har holda bizning oldimizdagi narsa uxlab qolgan kit emas, kema.

– Ko'ramiz-da, – dedi tog'a.

O'rni kelganda shuni aytib o'tish kerakki, Benedikt tog'a kitlarga hech bir qiziqmas edi, u butun shimoliy hamda janubiy muz dengizlaridagi kitlardan birona nodir hasharotini afzal ko'rar edi.

– O'ngroqqa, Bolton, o'ngroqqa! – deb qichqirdi kapitan Gul rul boshqaruvchiga. – Unga bir kabeltovdan yaqinroq borma. Bizlar-ku unga hech bir zarar yetkazmaymiz-a, ammo u «Piligrim»ni mayib qilsa, ish chatoq bo'ladi. O'ngroqqa yuraver!

Shundan keyin «Piligrim» biroz o'ngdan yura boshladi.

«Piligrim» falokatga uchragan kemadan bir milcha berida edi. Matroslar yonboshlab qolgan kemaga hadeb tikilishgani tikilishgan edi. Ehtimol, uning omborlarida qimmatli narsalar bordir? Ehtimol, ularni «Piligrim»ga ortib olish mumkin bo'lar? Ma'lumki, g'arq bo'layotgan kemadagi yukni qutqazib olganlik uchun o'sha yukning uchdan bir qismi baravarida mukofot beriladi. Basharti, ombordagi narsalar suv tagida qolib buzilmagan bo'lsa, «Piligrim»dagilar butun bir mavsumlik daromadni bir kunda qoplab olishlari mumkin.

Chorak soatdan keyin «Piligrim» dengiz ustida qalqib turgan narsadan yarim mil berida edi.

Endi hech qanday shak-shubha qolmadi: bu narsa yon tomonga qiyshayib qolgan kema ekan. Uning palubasi qariyb tik turib qolgandi. Takelajdan hech bir asar qolmabdi. Remaning tanasida katta bir teshik ko'rinib turibdi. To'sin hamda ustiga qoqilgan tunukalar o'sha teshik ichiga qayrilib kirib ketibdi.

– Bu kema qandaydir boshqa bir kema bilan urishib ketgan ekan! – deb xitob qildi Dik Send.

– To'g'ri, hech shubhasiz shunday bo'lgan, – deb tasdiqladi uning fikrini kapitan Gul. – Hammadan ham uning o'sha zahotiyq cho'kib ketmaganiga hayronman. Buni mo'jiza desa bo'ladi!

– Bu bilan urishib ketgan kema undagi hamma odamlarni olib ketgan bo'lsa kerak, – dedi missis Ueldon.

– Ha, shunday bo'lsa kerak, missis Ueldon, – deb javob qaytardi kapitan Gul. – Ammo falokatdan keyin undagi odamlar o'z qayiqlariga tushib jon saqlagan bo'lishlari ham ehtimoldan xoli emas. Afsuski, dengiz hayotida, kemalar urishib ketgan vaqtda, aybdor taraf falokatga uchragan tarafga yordam berish o'rniga, bemalol o'z yo'liga qarab ketavergan hol-lar ko'p bo'lgan.

– Yo'g'-ey, kapitan! Bu juda insongarchilik doirasidan chiqib ketish bo'ladi-ku!

Alfuski, shunady hollar juda ko'p bo'ladi, missis Ueldon. Iltimol, u bechoralarni duch kelgan biron kema olib ketgan chiqar. Qayiqda bu yerdan quruqlikka yetib olish amri mahol, chunki dengizdagi orollar o'rtasidagi masofa ham, Amerika qit'asi ham juda uzoqda.

– Bu falokatning sirini, qachon bo'lsa-da, bilib bo'lar-mikan? – deb so'radi missis Ueldon. – Siz nima deb o'ylaysiz, kapitan Gul, u kemada bironta odam qolganmikan?

– Bo'lmasa kerak deyman, missis Ueldon, – deb javob qaytardi kapitan. – Agar odam bo'lsa edi, allaqachon bizni ko'rib biron ishora qilardi. Har holda, biz hozir buni tekshirib ko'ramiz... chaproqqa bur. Bolton, chaproqqa! – deb qichqirdi rul boshqaruvchiga qo'li bilan yo'l ko'rsatib. «Piligrim» halokatga uchragan kemadan atigi uch kabeltov berida edi. Unda odamzod yo'qligiga endi hech qanday shak-shubha qolmagan.

Birdan Dik Send qo'li bilan ishora qilib, hammadan jim bo'lishni iltimos qildi.

– Eshitinglar! Eshitinglar! – deb xitob qildi u.

Hamma bir narsani sezganday sergak bo'lib quloq soldi.

– Vovillagan ovoz eshitilayotibdi shekilli.

Rostdan ham, haligi qiyshaygan kema tomondan itning vovillagan ovozi eshitar edi. Demak, unda tirik qolgan it bor ekan. Lyuklar berk bo'lganidan chiqolmayotgan bo'lsa kerak. Har holda o'zi ko'rinmas edi.

– Itni qutqazib olish kerak, kapitan! – dedi missis Ueldon.

– Ha... ha... – deb xitob, qildi kichkina Jek, – itni qutqazinglar! Men o'zim boqaman uni... U bizga o'rganib qoladi... Oyi, borib unga bir bo'lak qant obkelay-chi!

– Shoshmagin hali, o'g'lim, – dedi missis Ueldon jilmayib.

– Bechora jonivor ochidan o'layozgandir, qantingdan ko'ra sho'rva ichir.

– Unday bo'lsa, mening sho'rvamni unga bera qol, – dedi Jek. – Men sho'rva ichmasam ham bo'laveradi!

Itning vovillashi esa borgan sari yaqinroqdan eshitila boshladi. Endi kemalar bir-biridan faqat uch yuz fut masofa narida turar edi. Birdaniga kema ustidan kattakon bir itning kallasi ko'rindi. Jonivor qattiq vovillar edi.

– Govik! – deb chaqirdi kapitan botsmanni. – Kemani to'xtatib, suvga qayiq tushiringlar.

– Shoshma, kuchukcha! Shoshma! – deb qichqirardi Jek, it esa unga javoban hadeb vovillar edi.

Matroslar birpasda yelkanlarni tushirdilar, «Piligrim» halokatga uchragan kemadan yarim kabeltov berida to'xtadi.

Suvga tushirilgan qayiq chayqala boshladi. Kapitan Gul, Dik Send va ikkita matros sakrab qayiqqa chiqib olishdi.

It tinimsiz vovillar edi. Lekin u yaqinlashib kelayotgan qayiqqa qarab emas, balki boshqa narsaga vovillaganday ko'rinar edi; u tez-tez bort oldidan g'oyib bo'lib qolardi. Ehtimol, u, falokatga uchragan kemada qolgan yo'lovchilarni yoki matroslarni chaqirayotgandir?

«Nahotki, unda tirik qolgan odamlar bo'lsa?» deb so'radi o'z-o'zidan missis Ueldon.

Qayiq marraga yaqinlashib qoldi.

To'satdan it yana qattiq vovillay boshladi. Ammo u qutqazishga kelayotganlarni tezroq yetib kelishga chaqirib emas, balki boshqa bir narsaga qattiq achchiqlanib vovillar edi.

– Nima balo bo'ldi bu itga? – deb so'radi kapitan Gul kemaning suvga cho'kkan joyida to'xtash uchun uni aylanib o'tayotgan paytda.

Itning jon-jahdi bilan vovillay boshlagani Negoroning kambuzdan chiqib kema burniga o'tgan paytga to'g'ri kelganini na kapitan Gul, na «Piligrim»da qolgan boshqa kishilar sezdilar.

Nahotki, it kema oshpazini tanigan bo'lsa? Bu – hech aql bovar qilmaydigan hodisa edi.

Har holda, Negoro qattiq vovillayotgan itga bir qaradi-yu, hech ham ajablanmadi, faqat bir lahza xo'mrayib qo'ydi-da, burilib kambuzga kirib ketdi.

Qayiq kemani aylanib o'tdi. Kemaga «Valdek» deb yozilgan ekan.

Kemaning qaysi portga qarashli ekanligi to'g'risida hech qanday belgi yo'q edi. Ammo kemaning shakliga va tuzilishidagi ba'zi bir belgilarga qarab, kapitan Gul uning amerika kemasi ekanligini aniqladi. Dengizchilar buni tezda ajrata olar edilar. Kemaning nomi ham bu taxminni tasdiqlar edi. Besh yuz tonna yuk ko'taradigan bu katta kemaning faqatgina korpusi omon qolgan edi.

«Valdek»ning burun tomonida katta teshik ochilib qolgan – bu teshik kemalar urishib ketganining oqibati edi. Kema qiyshayganligi sababidan teshik suv ustidan besh-olti fut baland chiqib qolgan va shuning uchun «Valdek» cho'kmay qolgan edi.

Kema sahnida odam asari yo'q edi.

It bortdan nari ketdi, qiyshayib qolgan palubadan borib, markaziy lyukka boshini suqib, qattiq vovillay boshladi.

– Kemada itdan bo'lak ham jon egasi borga o'xshaydi, – dedi Dik Send.

– Men ham shunday deb o'ylayman, – dedi kapitan Gul.

Qayiq kemaning yarmi suvga cho'kkan tomonidan suzib borar edi. Kemaga kelib urilgan birinchi katta to'lqinoq «Valdek»ni cho'ktirib yuborishi turgan gap edi.

Kemaning palubasi shipirib qo'yilgandek top-toza edi. Unda pyartnersdan ikki futcha yuqoridan sinib tushgan grot-machta bilan bizan-machtaning siniqlarigina ko'rinib turardi, xolos. Machtalar kemalar urishib ketgan vaqtda yelkan va arqonlari bilan birga dengizga qulab tushgan bo'lsa kerak. Ammo dengizda ko'z ilg'aydigan joyda hech qanday singan parchalar ko'rinmas edi. Demak, «Valdek»ning halokatga uchraganiga ancha kun bo'lgan ekan.

– Kemalar urishib ketganidan keyin odamlar tirik qolganda ham, – dedi kapitan Gul, – ular tashnalik va ochlikdan halok bo'lgan bo'lsalar kerak, chunki kambuzni suv bosib ketipti. Demak, «Valdek»da faqatgina o'liklar yotgan bo'lsa kerak.

– Yo‘q! – deb xitob qildi Dik Send. – Yo‘q! Bo‘lmasam it bunday vovillamasdi. Unda bironta tirik odam bo‘lishi kerak.

Dik Send itni chaqirdi. Aqlli jonivor shu ondayoq dengizga tushdi va darmonsiz panjalari bilan qayiqqa qarab zo‘rg‘a suzib kela boshladi. Itni qayiqqa tortib olganlaridan keyin, u Dik Send uzatgan suxariga emas, o‘zini chelakdagi suvga urdi.

– Bechora jonivor chanqab o‘layozgan ekan-da! – deb xitob qildi Dik Send.

Qayiqni qulay joyda to‘xtatmoq uchun ular botgan kema-dan bir necha fut beriga burildilar. Buni fahmlab qolgan it, o‘zini qutqazgan bu odamlar kemaga chiqmasdan jo‘nab keti-shayotibdi, deb o‘ylagan bo‘lsa kerak. Dikning etagini tishlab tortib, yana qattiqroq vovillay boshladi.

Itning bu qiliqlari va hurishidan hamma narsa o‘z-o‘zidan ma‘lum bo‘ldi.

Qayiq kema yoniga kelib to‘xtadi. Matroslar uni kema-ga bog‘lashdi. Kapitan Gul bilan Dik Send kema palubasiga chiqdilar. Ular emaklab yurib, ikkita siniq machta orasidagi markaziy lyukka zo‘rg‘a yetib olishdi. It ham ularning ketidan ergashib yurar edi. Keyin ular tryumga tushdilar.

Yarmigacha suv bosgan tryumda hech qanday mol-mato yo‘q edi. Kemaning ballasti qum ekan: hozir qum kemaning bakkortiga yig‘ilib qolipti va o‘zining og‘irligi bilan kemani bir tomonga qiyshaytirib yuboripti. Qimmatli narsa bordir degan umidlar puchga chiqdi. Unda qutqazib olinadigan hech narsa yo‘q ekan.

– Bu yerda hech kim yo‘q, – dedi kapitan Gul.

– Ha, hech kim yo‘qqa o‘xshaydi, – deb uning gapiga qo‘shil-di yosh matros, omborning yanada ichkarirog‘iga kirarkan.

Ammo palubada qolgan it, bu yoqqa qaranglar, deganday qilib yana vovillay boshladi.

– Bu yerda hech narsa yo‘q, yur, yuqoriga chiqaylik! – dedi kapitan Gul.

Ular yana palubaga chiqishdi.

It, inening ketimdan yuringlar, deganday qilib, kemaning quyruq tomoniga, yutga qarab surila boshladi.

Odamlar ham uning ketidan ergashdilar.

Kubrikda besh kishi yotardi, bu besh kishi emas, beshta murda bo'lsa kerak.

Ochiq turgan eshikdan kirayotgan kunduzgi yorug'likda kapitan Gul ularning hammasi negr ekanini ko'rdi.

Hammasining tepasidan bir-bir aylanib chiqqan Dik Sendga u bechoralar hali nafas olayotganday tuyuldi.

– Ularni «Pilgrim»ga olib ketamiz, – dedi kapitan Gul.

Qayiqda qolgan matroslarni yordamga chaqirishdi. Ular falokatga uchraganlarni kubrikdan olib chiqdilar.

Bu oson ish emas edi. Lekin bir amallab beshovini ham qayiqqa olib chiqishdi. Ularning hech biri ham hushiga kelmad. Ammo kapitan Gul, bir necha tomchi dori bilan bir necha qultum suv ichirilsa, ularga jon kirib qolar, deb umid qilar edi.

«Pilgrim» atigi yarim kabeltov masofa narida turganidan, qayiq birpasda kemaga yetib keldi.

Gorden yordami bilan bu sho'rliklarni «Pilgrim»ning palubasiga olib chiqishdi. Itni ham esdan chiqazishmadi.

– Voy, sho'rliklar-ey! – deb xitob qildi beshta harakatsiz jasadni ko'rgan missis Ueldon.

– Ular tirik ekan, missis Ueldon! Hali tirik ular, qutqazamiz ularni! – dedi Dik.

– Nima bo'пти ularga? – deb so'radi Benedikt tog'a.

Birpas turinglar, hushiga kelishsin, keyin hammasini o'zlari gapirib berishadi, – deb javob qaytardi kapitan Gul. – Avval ularga suv ichirish kerak, ozroq rom¹ ham.

Shundan keyin u kambuz tomonga qarab ovozinig boricha:

– Negro! – deb chaqirdi.

Bu nomni eshitgan it orqasini bukchaytirdi, yunglari hurpaydi va qattiq irillab qo'ydi.

Oshpazdan darak yo'q edi.

– Negro! – deb yana qattiqroq chaqirdi kapitan Gul.

It yana g'azab bilan irillab qo'ydi.

Negoro kambuzdan chiqib keldi.

¹ Rom – bir xil ichimlik.

U bir qadam ham bosganicha yo'q ediki, it uning bo'g'ziga yopishdi.

Portugaliyalik ehtiyotdan qo'lga temir kosov ushlab chiqqan ekan – o'sha bilan itga hamla qilib qoldi. Ikkita matros itni zo'rg'a ushlab qolishdi.

– Siz bu itni tanirmidingiz? – deb so'radi kapitan Gul oshpazdan.

– Menmi? – deb qaytarib so'radi Negoro. – Sira ko'rgan emasman...

– Ajab, – deb shivirlab qo'ydi Dik Send.

To'rtinchi bob

«VALDEK»DAN QUTQAZILGANLAR

Markaziy Afrikada qul savdosi hali ham mavjud. Bu qit'a-ning qirg'oqlari bo'ylab ingliz va fransuz harbiy kemalari qatnab turishiga qaramasdan, quldorlarning kemalari Angola va Mozambikdan qul negrlarni burungidek chetga olib ketadilar. Taraqqiy topgan mamlakatlarda «qora tovar»ga, ya'ni negrlarga hali ham xaridorlar ko'p.

Bu ishlar kapitan Gulga ma'lum edi¹.

Hozir «Piligrim» turgan joy qul savdogarlarining odatda yuradigan yo'llaridan bir chekkada bo'lsa ham, kapitan Gul, «Valdek» kemasi bu sho'rlik negrlarni Tinch okeandagi uzoq mustamlaka orollariga sotish uchun olib ketayotgan ekan, deb taxmin qildi.

Qutqazilgan negrlarni «Piligrim»da juda yaxshi parvarish qila boshladilar. Missis Ueldon Nan bilan Dikning yordamida u bechoralarga qoshiqdan muzdek toza suv ichirdi, chunki ular ko'pdan beri suv tatimagan edilar.

¹ Yevropa davlatlari qul savdosini ta'qiqlab qo'ydi. Bundan maqsadlari o'sha davrda yerli xalqlarni o'z yurtlarida ko'proq ekspluatatsiya qilish hamda bu bilan mustamlaka mamlakatlarning tabiiy boyliklarini qayta ishlashdan keladigan foydasini ko'paytirish edi.

Pirovardida suv bilan bir necha yutim sho'rva ularni hushiga keltirdi.

Ulardan eng qarisi – ko'rinishda oltmish yoshlarga borib qolgan – inglizcha gapira olar ekan.

– «Valdek»ka nima bo'ldi? – deb so'radi dastavval kapitan Gul undan.

– Bundan o'n kun ilgari, qorong'i kechada, hamma uxlab yotgan mahalda, qandaydir noma'lum bir kema bizning ustimizga bostirib kelib qoldi, – deb javob berdi kekxa negr.

– «Valdek» komandasi nima bo'ldi?

– Bilmadim. Biz palubaga chiqqanimizda, u yerda hech kim yo'q edi.

– «Valdek»dagi odamlar urishib ketgan kemaga chiqib olishgandir, siz nima deb o'ylaysiz?

Shunday bo'lsa kerak deyman...

– O'sha kema urishib ketgandan keyin falokatga uchraganlarni qutqazish uchun to'xtamadimi?

– Yo'q.

– Balki u cho'kib ketgandir?

Yo'g'-e, – deb bosh chayqadi kekxa negr, – biz uning jo'nab ketayotganini ko'rdik.

«Valdek»dan qutqazilganlarning hammasi ham shu fikrni tasdiqladi. Shunisi qiziqki, o'z ayblari bilan kemalarni og'ir halokatga uchragan kapitanlar, halokat joyida nobud bo'layotgan odamlarga yordam berishni xayoliga ham keltirmasdan, tezroq qochib ketish payiga tushadilar.

Ko'chada ketayotgan o'tkinchini bostirib olib, ehtiyotsizligi orqasida qurbon bo'lgan kishi to'g'risida g'am yeyishni boshqalarning gardaniga yuklab qochib qolgan aravakash qattiq jazoga tortiladi. Ammo ko'chada mayib bo'lgan kishiga o'tkinchilar darrov yordam beradilar. Xo'sh, ochiq dengizda halok bo'layotgan odamlarni o'z holiga tashlab qochganlar to'g'risida nima desa bo'ladi? Bunday odamlar inson sha'niga isnod keltiradilar!

Kapitan Gul bunga o'xshash ko'pgina hodisalarni gapirib berishi mumkin edi. Afsuski, u bunday dahshatli hodisalar

juda ko'p uchraydi, deb missis Ueldonga yana bir karra eslatib qo'ydi.

Shundan keyin u qutqazib olingan kekxa negrdan yana surishtira boshladi.

– «Valdek» qayerdan kelayotgan edi?

– Melburndan.

– Demak, sizlar qul emas ekansiz-da?

– Yo'q, taqsir, – deb tezda javob qaytardi negr qomatini rostlab. – Biz Pensilvaniya fuqarolarimiz.

– Do'stlarim, – dedi kapitan, – shuni bilib qo'yinglarki, «Piligrim» kemasida sizlarning ozodligingizga hech kim daxl qilolmaydi!

Darhaqiqat, qutqarilgan beshta negr Pensilvaniya shtatining fuqarosi edi. Ulardan eng qarisi yoshligida, olti yoshga to'lar-to'lmas qul qilib sotib yuborilgan edi. Afrikadan uni Qo'shma Shtatlarga olib kelishgandi. Bu yerda u quldorlik huquqi bekor qilingandan keyin ozod bo'ldi. Uning yosh hamrohlari ozod fuqaro bo'lib tug'ilgandilar va hech bir oq tanli odam ularni «meniki» deb aytishga haqqi yo'q edi. Hatto ular negrlarning urushdan¹ ilgarigi tilini ham bilmas edilar (bu tilda fe'llar turlanmasdan, infinitiv shaklida ishlatilar edi). Bu negrlar ozod fuqaro sifatida Amerikadan ketgan va ozod fuqaro sifatida o'z vataniga qaytib kelmoqda edilar.

Kekxa negr kapitan Gulga o'z hamrohlari bilan Janubiy Avstraliyadagi Melburn shahriga yaqin joyda bo'lgan bir inglizning plantatsiyasiga ishga kirishganini, u yerda uch yil ishlab biroz pul orttirgandan keyin o'z vatanlariga qaytib kelayotganlarini hikoya qilib berdi.

¹ Bu yerda gap Shimoliy Amerikada 1861–1865-yillarda Shimoliy Shtatlar bilan Janubiy Shtatlar o'rtasida bo'lgan fuqarolar urushi to'g'risida boradi. Bu urushda yengib chiqqan shimolliklar quldorlikni bekor qildilar, chunki Shimoliy Shtatlarda kapitalistik sanoatning rivoji arzon ishchi kuchlariga muhtoj edi. Qulchilikning bitirilishi haqidagi qonunning negrlar uchun bo'lgan ijobiy natijalarini kitobning muallifi juda bo'rttirib ko'rsatadi. Garchi negrlar qonunda fuqarolik huquqlariga ega bo'lgan bo'lsalar-da, ammo haqiqatda bu huquqlardan ular naf ko'rmasdilar (*tarj.*)

Ular «Valdek»da ketish uchun boshqa yo'lovchilar qatori pul to'lab, 5-yanvar kuni Melburndan yo'lga chiqishgan ekan. O'n yetti kun o'tgandan keyin, qorong'i kechada «Valdek» allaqanday bir katta kema bilan urishib ketibdi. Negrilar kayutalarida uxlab yotishgan ekan, kemaning qattiq silkinishidan uyg'onib ketib, darrov palubaga chopib chiqishibdi.

Machtalar dengizga qulab tushibdi, «Valdek» bir yoqqa qiyshayib qolibdi, lekin cho'kib ketmabdi, chunki ichiga unchalik ko'p suv kirmabdi.

Palubada «Valdek»ning kapitani bilan komandasi ko'rinmasdi: kema qattiq silkingan paytda ular yo dengizga tushib ketishgan, yo bo'lmasa «Valdek» bilan urishib ketganidan keyin javobgar bo'lishidan qo'rqib, qochib ketayotgan haligi kemaga chiqib olishgan.

Quruqlikdan eng kami bir ming ikki yuz mil narida halokatga uchragan kemada besh kishi qolishibdi.

Keksa negrning oti Tom edi. Hamrohlari uni o'zlariga rahbar deb bilganlar, chunki Tom ular orasida eng keksasigina emas, balki g'ayratli va ko'pni ko'rgan eng tajribali kishi bo'lgan. Qolganlari yigirmadan to o'ttiz yoshgacha bo'lgan yosh yigitlar edi. Ularning ismlari Bat, Ostin, Akteon va Gerkules edi. Bat degani keksa Tomning o'g'li ekan.

Ularning to'rttalasi ham baquvvat, bo'ydor va azamat yigitlar edi. Markaziy Afrikadagi qullar bozoridan ularni juda qimmatga olgan bo'lar edilar.

Shunday qilib, halokatdan keyin Tom bilan uning hamrohlari kemada yolg'iz qolishibdi. Ular «Valdek»ning buzilgan joylarini ham tuzata olmas, kemani ham tashlab ketolmas edilar, chunki kemalar to'qnashib ketgan paytda har ikkala qayiq ham parcha-parcha bo'lib ketgan. Ularni bexosdan duch kelgan begona kemagina qutqazishi mumkin edi.

Boshqarib bo'lmay qolgan «Valdek», dengizda xuddi cho'p singari shamol haydagan tomonga qarab ketavergan. Shuning uchun ham «Piligrim» halokatga uchragan bu kemani kemalarning Melburndan Qo'shma Shtatlarga qatnaydigan yo'lidan janubroqda uchratgan edi.

Falokatdan keyin, «Piligrim» kelganga qadar o'tgan o'n kun ichida negrlar kemandi bafetida tasodifan saqlanib qolgan oziq-ovqatni yeb kun kechirishgan. Palubadagi suvlik bochkalar kemalar to'qnashib ketgan mahalda sinib ketgan, spirtli ichimliklar esa kambuzda – suv ichida qolgan ekan.

Tom va uning hamrohlari to'qqizinchi kuni qattiq tashnalikdan ko'ngillari ozib, hushidan ketib qolgan. Xuddi ana o'sha paytda «Piligrim» yordamga yetib kelib qolgan.

Bularning hammasini Tom bir og'iz so'z bilan kapitan Gulga gapirib berdi. Keksa negrning gaplariga ishonmasikka hech qanday asos yo'q edi. Ko'z ko'rgan hodisalar ham, Tomning hamrohlari ham, hammasi bu aytilganlarni batamom tasdiqlar edi.

Halokatga uchragan kemadan qutqazilgan oltinchi tirik jon egasi bo'lgan itning ham odamlarga o'xshash tili bo'lganida, u ham shu narsalarni tasdiqlagan bo'lar edi.

Bu it Negoroni ko'rishi bilan qattiq hayajonga tushar edi. Bu jonivorning oshpazni yomon ko'rishi qandaydir qiziq bir hol edi.

Dingo nomli bu it, Yangi Gollandiya¹ zotidan bo'lgan katta qo'riqchi it edi. Ammo «Valdek»ning kapitani uni Avstraliyadan olmagan ekan. Kapitan uni bundan ikki yil burun Afrikaning g'arbiy qirg'og'ida, Kongo daryosi dengizga quyiladigan joyida ochdan o'lay deb yotgan bir holda topib olganligini kekxa Tom eshitgan ekan. Kapitan itni yaxshi ko'rib qolib, uni o'zi bilan birga olib ketgan. Ammo Dingo yangi xo'jayinni yoqtirmabdi. It majburan o'zini ajratib olingan eski xo'jayinini qo'msaganday yurar edi.

Bo'yin bog'ichidagi tunukaga yozilgan ikkita «S» va «V» harfi itning o'tmishiga bog'liq bo'lgan birdan-bir belgi edi.

Dingo bahaybat, kuchli bir it edi. Ikki oyoqlab tile tunganda uning bo'yi odam bo'yi bilan baravar kelar edi. Uning yungi quyuq, tim sariq, dumi uzun ham qalin edi. Dingoning juda kuchli va abjir nasldoshlari sira qo'rqmasdan qoplonga

¹ Yangi Gollandiya – Avstraliyaning gollandlar bergan nomi.

ham, chipor yo'lbarsga ham hamla qiladilar, ayiq bilan yakka-
ma-yakka olishishdan ham tap tortmaydilar.

Dingo jahli chiqqanda juda xavfli it bo'lib qolardi. Shuning
uchun ham uni ko'rishi bilanoq Negoroning kapalagi uchib
ketgandi.

Dingo qo'lga yaxshi o'rganmagan bo'lsa ham, lekin uncha-
lik yovvoyi ham emas edi. Lekin u xomush edi. Dingo negrlar-
ni yoqtirmas ekan – buni kekxa Tom «Valdek»dalik mahali-
da fahmlagan ekan. It negrlarga yomonlik ham qilmas, lekin
ularga yaqin ham yurmas ekan. Ehtimol, u Afrika qirg'oqla-
rida adashib yurganida yerlik xalqlar unga yomon muomala
qilishgandir?

Har holda, Tom va uning hamrohlari yaxshi odamlar bo'lsa
ham, lekin it ularning oldiga bormasdi... Halokatga uchragan
kemada birga o'tkazilgan o'n kun ichida ham, Dingo ularga
yaqin yo'lamagan ekan. Shu o'n kun ichida uning nima yeb
kun ko'rgani noma'lum, ammo odamlar singari u ham tash-
nalikdan juda azob chekkan.

Beshinchi bob

«S» BILAN «V»

Shamol bo'lmay turishi va bo'lganda ham ro'paradan esi-
shi kapitan Gulni ancha xafa qilar edi. Yangi Zelandiyadan Val-
paraisoga bir yoki ikki hafta kechikib borish hech gap emasdi,
ammo bu ortiqcha yo'l yo'lovchilarni toliqtirib qo'yishi mum-
kin edi.

Shamol yo'qligi va ro'paradan esgan shamoldan okean-
ning bu joyida «Piligrim»ning to'xtalib qolishi natijasida ka-
pitan Gul g'arq bo'layotgan kemadagi oltita jon egasini qutqa-
zib qoldi.

Endi o'sha boshlangan insonparvarlik ishini davom qildi-
rib, uch yil mehnat qilib orttirgan pullaridan falokat mahalida
mahrum bo'lgan negrlarni o'z vatanlariga olib borib qo'yish

kerak edi. Baliq moyini Valparaisoda topshirgandan keyin, «Piligrim» Janubiy va Shimoliy Amerika qirg'oqlari bo'ylab San-Fransiskoga jo'nab ketishi kerak edi. Missis Ueldon Tom bilan uning hamrohlari Kaliforniyadan Pensilvaniyaga yetib olishlari uchun yo'l xarajati topib berishga va'da berdi.

Shundan keyin negrlarning ko'ngli taskin topdi. Ular missis Ueldon bilan kapitan Guldan qilgan yaxshiliklari uchun juda minnatdor edilar. Bu bechora negrlar, qachon bo'lmasin yaxshilikka yaxshilik qaytaramiz, deb chin qalbdan umid qilgan edilar. Missis Ueldon sira shikoyat qilmas va hamma qiyinchiliklarga chidab borar edi.

O'sha kuni, ya'ni 2-fevral kuni kechqurun «Valdek» ko'zdan butunlay g'oyib bo'ldi.

Kapitan Gul avval Tom bilan uning hamrohlarini mumkin qadar yaxshiroq joylashtirmoqchi bo'ldi. Kubrik tor bo'lganidan unga yana besh kishi sig'mas edi, shuning uchun kapitan negrlarga kemanding bakiga – burun tomondagi ochiq joyga karavot qo'yib joylashtirmoqchi bo'ldi. Og'ir sharoitlarda ishlab o'rgangan bu odamlar ko'pam injiqlik qilib o'tirmadilar. Bundan tashqari, havo yaxshi va kun issiq bo'lib turganidan, ochiq havoda yotish yana ham yaxshiroq edi.

«Valdek» kemasi bilan uchrashib qolganlik orqasida biroz izdan chiqqan kemadagi hayot yana avvalgi holiga keldi.

Tom, Ostin, Bat, Akteon va Gerkules har qanday ishni qilishdan xursand edilar. Ammo shamol doim bir tomondan esib turganda yelkanlar ko'tarilib qo'yilgan bo'lsa, kemada qiladigan ish qolmasdi. Mabodo kemani shamolning esishiga qarab boshqa tomonga burishga to'g'ri kelib qolsa, keksa negr bilan uning sheriklari darrov matroslarga yordam berar edilar. Ammo shuni ham aytish kerakki, agar pahlavon (Gerkules biron arqonni torta boshlasa, boshqa matroslar qo'l qovushtirib bemalol tomosha qilib tursalar ham bo'laverar edi. Bo'yi olti futdan ham oshiq keladigan bu pahlavon negrning bir o'zi bitta chig'irning o'rnini bosar edi.

Kichkina Jek azamat negrning ishlashini hayron bo'lib tomosha qilar edi. Pahlavon uni qo'g'irchoq singari osmon-

ga irlig'itgan mahalda ham, u Gerkulesdan sira qo'rqmas edi, faqat xursand bo'lganidan qiyqirar edi.

- Yana balandroq, Gerkules! – deb chinqirardi u.

- Xo'p bo'ladi, Jek, – der edi Gerkules.

- Og'irnasmanmi?

- Og'irligingiz zig'irchalik ham sezilmayapti.

- Unday bo'lsa yanayam balandroqqa irlig'it!

Ba'zan Gerkules keng kaftida Jekni tikka turg'izib, qo'lini to'g'riga uzatib, xuddi sirkdagi artistlar singari uni palubada ko'tarib yurar edi. Jek esa hammaga yuqoridan turib qarar va o'zini pahlavonday his qilib, suyungani suyungan edi. U hatto «og'irligini solishga» harakat qilar, lekin Gerkules uning chinganini sezmasdi ham.

Shunday qilib, endi kichkina Jekning do'sti ikkita bo'ldi, bular Dik Send bilan Gerkules edi.

Tezda Dingo ham uning uchinchi do'sti bo'lib qoldi.

Yuqorida aytilgandek, Dingo odamlarga ko'p ham aralashmaydigan it edi. Ehtimol, u «Valdek» kemasidagi odamlar yoqmaganligidan shunday bo'lib qolgandir. Ammo «Pilgrim» kemasida itning fe'li tez o'zgardi. Jek unga yoqib qolgan bo'lsa kerak, it u bilan jon deb o'ynardi, Jek esa suyunganidan o'zini qayerga qo'yishini bilmasdi.

Dingo ayniqsa bolalar yaxshi ko'radigan it edi. Jek uni hech qachon qiynamasdi. Itni ot singari minib chopishga o'rgatsa, yomonmi, axir? Hamma bolalar ham har qanaqa yog'och ot-dan ko'ra buni ma'qul ko'rishsa kerak.

Jek hadeb Dingoga minib chopgani chopgan edi. It ham yosh do'stining bu ishiga indamasdan rozi bo'lardi, chunki oriqqina Jekning og'irligini u pisand qilmas edi.

Ammo buning evaziga kambuzdagi qand hazilakam kamaymadi!

Dingoni tez orada hamma yaxshi ko'rib qoldi. Faqat Negorogina undan qochgani qochgan edi. Dingo ham, nima uchundir, boshdanoq uni yomon ko'rib qolgan edi.

Biroq Jek Dingo bilan ovora bo'lib qolgan bo'lsa ham, o'zining eski do'sti Dik Sendni ilgarigidek yaxshi ko'rar edi.

Dik bo'sh vaqtlarini ilgarigicha o'zining kichik do'sti bilan o'tkazar edi. Ularning do'stligiga missis Ueldon ham, albatta, juda xursand edi.

Kunlardan bir kuni – 6-fevralda missis Ueldon Dik Send haqida kapitan Gul bilan gaplashib qoldi. Kapitan Gul yosh matrosni juda maqtadi.

– Sizga rostini aytsam, – dedi kapitan missis Ueldonga, – bu boladan ajoyib kapitan chiqadi. Unda dengizga qandaydir tug'ma havas bor. Hamma narsani juda tez bilib olishi va qisqa vaqt ichida ko'p ishlarni uqib olishi meni hayron qoldiradi.

– Shuni qo'shimcha qilib aytishim kerakki, – dedi missis Ueldon, – u juda halol va yaxshi bola, o'zi yosh bo'lsa ham jiddiy va tirishqoq. Men uni ko'p yillardan beri bilaman, hozirgacha xafa qiladigan hech bir ayb ish qilgani yo'q.

– Nimasini aytasiz! – deb qo'shilishdi kapitan Gul unga, – Dik juda ajoyib bola! Shuning uchun ham hamma uni yaxshi ko'radi.

– San-Fransiskoga borganimizdan keyin, – deb davom qildi missis Ueldon, – erim uni kapitan qilib yetishtirish uchun dengiz o'quv yurtiga beradi.

– Juda ham soz qiladi, – dedi kapitan Gul. – Men ishonamanki, vaqti kelib Dik Send yaxshi dengizchi bo'lib yetishadi.

– Bechora bolaning yoshligi juda og'ir o'tgan, boshidan ko'p mashaqqatlarni kechirgan...

– Bu saboqlar behuda ketmabdi-ku. Dik faqat ko'p mehnat qilibgina odam bo'lish mumkinligini tushungan.

– U hozir ham to'g'ri yo'ldan ketayotibdi.

– Mana, siz unga bir qarang, missis Ueldon, – deb davom qildi kapitan Gul. – U hozir shturval oldida turib navbatchilik qilyapti, bushpritning uchidan hech ko'zini uzmaydi. Uning butun diqqati va fikri yodi kemani boshqarishda, shuning uchun ham kema hech yoqqa chalg'imasdan yo'lidan to'ppa-to'g'ri ketyapti. O'smiri tushmagur halitdanoq usta rul boshqaruvchilar singari ish ko'ryapti. Bu, dengizchi uchun yaxshi xislat. Billsangiz, missis Ueldon, dengizchilik hunariga bola-

likdanoq o'rgana boshlash kerak. Bu hunarga yoshlikdan o'rganmagan kishi hech qachon yaxshi kapitan bo'la olmaydi. Xususan, savdo flotida. Bolalikda hamma narsadan saboq olasan, o'z-o'zidan to'g'ri harakatlar qilishga o'rganasan, natijada juda tez ish qiladigan bo'lasan.

– Ammo, harbiy flotda ham juda yaxshi dengizchilar bor-ku, – dedi missis Ueldon.

– Albatta. Lekin, bilishimcha, yaxshi dengizchilarning hammasi ham dengizda yoshligidan boshlab xizmat qila boshlagan. Nelsonni¹ va shu singarilarni xotirga olinsa bas.

Shu onda kayutadan Benedikt tog'a chiqib keldi. Odatdagicha u parishonxotirlik bilan kema palubasida dovdirab, kema devoridagi yoriq-teshiklarni diqqat bilan qarab yurar edi.

– Qalay, yaxshimisiz, Benedikt tog'a? – deb so'radi missis Ueldon undan.

– Rahmat, jiyanim Ueldon... Yomon emas... Zorlanadigan o'rni yo'q... Lekin tezroq uyga yetib olsam deymen.

– Skameyka tagidan nima qidiryapsiz, janob Benedikt? – deb so'radi kapitan Gul.

– Hasharot qidiryapman, taqsim! – dedi Benedikt tog'a jahl bilan. – Hasharotdan bo'lak nima qidirardim?

– Hasharot? Bo'lmasam biroz sabr qilasiz, chunki dengizda hasharot topib, kolleksiyangizga qo'shishga ko'zim yetmaydi.

– Nega topmayin? Kemada hasharot bo'lmaydimi, axir?

– Yo'q, Benedikt tog'a, – deb uning so'zini bo'ldi missis Ueldon. – Kapitan Guldan xafa bo'lsangiz ham bo'ladi, chunki u o'z kemasini shunday ozoda tutadiki, barcha urinishlaringiz, shubhasiz, behuda ketadi.

Kapitan Gul kulib yubordi.

– Missis Ueldon hazillashyaptilar, – dedi kapitan. – Lekin kayutalardan hasharot qidirmoqchi bo'lsangiz, menimcha, chindan ham vaqtingiz bekor ketadi.

¹ Nelson – ingliz admiral (1758–1805).

– O‘zim ham bilaman! – deb afsuslangandek yelkasini qisdi Benedikt tog‘a. – Men kayutalarni allaqachon xo‘b titkilab chiqdim...

– Agar qiziqsangiz, tryumda suvaraklar topilib qolsa ajab emas, – dedi kapitan Gul, yana gapini davom ettirib.

– Albatta qiziqaman! Suvaraklar hamma narsani yeyaveradigan hasharotlar bo‘lib, ular...

– Hamma joyni iflos qiladilar... – deb qo‘shimcha qildi kapitan Gul.

– Ular kemada podsho bo‘lib olishibdi! – deb uning so‘zini tuzatdi Benedikt tog‘a maqtanganday bo‘lib.

– Suvaraklar podsholigi ekan-a!

– Ana xolos, taqsimim, entomolog emasligingiz ko‘rinib turibdi!

– Zinhor.

– Menga qarang, Benedikt tog‘a, – dedi kulimsirab missis Ueldon, – ishqilib, fanga foyda bo‘lsin deb bizlarni suvaraklarga yem qilib qo‘ymang tag‘in?

– Yo‘g‘-e, men sizlardan hech narsa talab qilayotganim yo‘q, jiyanim Ueldon! Men kolleksiyamni boyitadigan bironta nodir hasharot topilib qolmasmikan, degan umiddaman.

– Demak, siz Yangi Zelandiyada topgan hasharotlaringizdan rozi emas ekansiz-da?

– Yo‘q, jiyanim Ueldon, juda ham roziman. Men u yerda bir dona yovvoyi qo‘ng‘iz topdim. Mendan ilgari olimlar bunday qo‘ng‘izni faqat Yangi Kaledoniyadagina bo‘ladi, der edilar.

Shu topda Jek bilan o‘ynayotgan Dingo Benedikt tog‘a oldiga chopib keldi.

– Qoch, ket! – deb haydadi itni tog‘a tushmagur.

– Iye, janob Benedikt! – deb xitob qildi kapitan Gul. – Bu qanaqasi, suvaraklarni yaxshi ko‘rasiz-u, itni yomon ko‘rasizmi?

– Yana tag‘in shunaqangi yaxshi itni-ya?! – dedi kichkina Jek, ikki qo‘li bilan Dingoning boshidan quchoqlab.

– Ha, shunday... – deb g‘uldiradi Benedikt tog‘a. – Chunki bu yaramas jonivor mening umidimni puchga chiqardi.

– Qanday qilib, Benedikt tog'a! – dedi missis Ueldon. – Nahotki, siz Dingoni ham ikki qanotlilar yoxud parda qanotlilar qatoriga kirgizmoqchi bo'ldingiz?

– Yo'q, – deb jiddiy javob qaytardi olimimiz. – Dingo Avstraliya naslidan bo'lsa ham, G'arbiy Afrika qirg'og'idan topib olingan-ku!

– To'g'ri aytasiz, – deb uning gapiga qo'shildi missis Ueldon, – Tom buni «Valdek» kemasida eshitgan ekan.

– Shuning uchun... men... bu jonivorning ustida faqat G'arbiy Afrikada bo'ladigan bironta hasharot topilib qolmasmikan, deb umid qilgan edim.

– Yo Xudo! – deb nido qildi missis Ueldon.

– Ehtimol, undan bironta noma'lum turdan bo'lgan burga-murga topilib qolsa deb...

– Hoy, Dingo, eshitayotibsanmi? – dedi kapitan Gul. – Eshitayotibsanmi? Sen o'z vazifangni bajarmabsan.

– Uning yungini tarashim behuda ketdi, – dedi entomolog alamidan. – Unda birorta ham burga topilmadi-ya.

– Aminmanki, agar burga topganingizda o'ldirardingiz-qo'yardingiz-da? – dedi kapitan.

– Shuni bilib qo'yingki, taqsir, – deb quruqqina qilib javob qaytardi Benedikt tog'a, – janob Jon Franklin¹ hasharotlarni hattoki burgadan ham yomonroq chaqadigan amerika chivinlarini ham hech qachon o'ldirmas edi. Janob Jon Franklin dengizchi bo'lganda ham tengi yo'q dengizchi bo'lganini bilsangiz kerak deyman?

– To'g'ri aytasiz! – deb bosh egib javob qaytardi kapitan Gul.

– Bir kuni uni iskabtopar qattiq chaqib olibdi. Ammo Franklin unga qarab bir puflabdi-da: «Marhamat qilib, jo'nab qoling. Har ikkimiz uchun ham olam keng!» – debdi.

– Ha-ha! – dedi kapitan Gul ma'nodor qilib.

– Shunday, taqsir!

– Janob Benedikt, bu so'zlarni Franklindan ancha ilgari boshqa bir kishi aytganligini bilmaysizmi?

¹ Jon Franklin – ingliz dengizchisi va qutb o'lkalarini tekshiruvchi (1786–1847).

– Boshqa bir kishi?!

– Ha. Uning oti Tobi tog'a¹ edi.

– U kishi entomologmidi? – deb shoshib so'radi Benedikt tog'a.

– Hech-da. Sternning Tobi tog'asi entomolog bo'lmasa ham, lekin yonida g'o'ng'illayotgan pashshaga sensirab: «Qoch-ey, qurib ketkur! Seni o'ldirib nima qilaman? Olam keng, bir-birimizga xalal bermasdan bemalol yashayverishimiz mumkin», – deb aytgan ekan.

– Balli, Tobi tog'aga! – deb xitob qildi Benedikt tog'a. – U o'lganmi?

– Shunday bo'lsa kerak, – deb bosiqlik bilan javob qaytardi kapitan Gul, – chunki uning o'zi aslida dunyoda bo'lgan emas.

Hammalari Benedikt tog'aga qarab qotib-qotib kulishdi.

Uzoq cho'zilgan sayohat mahalida bunday do'stona suhbatlar kishilarga ancha yengillik berar edi. Hech so'zsiz, Benedikt tog'a borida suhbat doim hasharotlar ustida bo'lar edi.

Dengiz doim tinch edi. Yengil esgan shamol yelkanlarni sal-pal qimirlatib tursa ham, lekin «Pilgrim» sharq tomonga sira siljimas edi. Kapitan Gul kemandi o'ng tomonidan shamol esadigan joylarga yetib borishini sabrsizlik bilan kutar edi.

Shuni ham aytish kerakki, Benedikt tog'a Dik Sendga entomologiya fanining sirlarini o'rgatmoqchi bo'lgan esa-da, lekin Dik bundan ustalik bilan qochib yurdi. Shundan keyin olimimiz negrlarga leksiya o'qiy boshladi. Natijada Tom, Bat, Ostin va Akteonlar Benedikt tog'adan qochadigan bo'lib qoldilar; tog'a kema sahnida paydo bo'lishi bilan ular hujraga qochib kirib ketar edilar. Muhtaram entomologning gaplariga quloq soladigan birgina Gerkules edi, Gerkules tekinxo'rlarni par-da qanotlilardan ajrata biladigan qobil shogird chiqib qoldi.

Endi azamat negr har xil qo'ng'izlar, chunonchi: terixo'rlar, vizillovchilar, poqpoqlar, shoxlilar, filchalar, go'ng qo'ng'izlar,

¹ *Tobi tog'a* – ingliz yozuvchisi Lorens Stern (1713–1768)ning «Trestam Shendining hayoti va o'ylari» degan romanidagi qahramonlardan biri.

xonqizlari, po'stloqxo'rlar, tillaqo'ng'izlar, may qo'ng'izlari orasida o'ralishib qolgan edi. Benedikt tog'a Gerkules hasharotlarni axtarayotganida, o'zining nimjon qo'ng'izlarining uning iskanjaday barmoqlari orasida ko'rib kapalagi uchardi. Biroq, azamat shogird olimning darsini juda diqqat bilan eshitayotgani sababli o'z boyligini undan qizg'anmaslikka qaror qildi.

Benedikt tog'a Gerkulesga dars bersa, missis Ueldon kichkina Jekni o'qish-yozishga o'rgata boshladi. Dik Send esa unga hisob o'rgatar edi.

Dars qiziq o'yinga o'xshasa, besh yashar bola saboqni tez o'rganadi. Missis Ueldon Jekni o'qish-yozishga alifbe bilan emas, balki katta qilib qizil harflar yozilgan yog'och kubiklar vositasi bilan o'rgatardi. Ba'zan missis Ueldon harflardan biror so'z yasardi va keyin uni aralashtirib yuborib, o'sha so'zni yasashni Jekka buyurar edi.

Bolaga bu o'yin juda yoqib qoldi. U har kuni kayutada yoki palubada o'z kubiklarini uzoq o'ynab o'tirar, goh so'zlar yasar, goh hamma harflarni yana aralash-quralash qilib yuborar edi.

Uning bu o'yini kutilmagan ajoyib bir voqeaga sabab bo'ldi, bu voqeani birma-bir aytib bersa arziydi.

Bu voqea 9-fevral kuni yuz berdi.

Jek palubada o'z kubiklaridan qandaydir bir so'zni terib o'tirar edi. Jek bu harflarni aralash-quralash qilib yuborgani-dan keyin, Tom bu so'zni boshqatdan terishi kerak edi. Jek qanday so'z tuzganini ko'rmaslik uchun, o'yinning qoidasiga muvofiq, Tom kafti bilan ko'zlarini berkitdi.

Kubiklar ichida bosh va kichik harflardan tashqari raqamlar ham bor edi. Shunday qilib, bu o'yin o'qishga o'rgatishdan tashqari, hisobga ham o'rgatuvchi dars bo'lar edi.

Jek kubiklarni bir qator qilib tizib, keyin jiddiy bir tusda kerakli harflarni tanlab olar edi. Jek bu qiyin ishga berilib ketganidan yonida aylanib yurgan Dingoni ham ko'rmas edi.

Birdaniga it bitta harfga tikilganicha, turgan yerida qotib qoldi. U o'ng panjasini ko'tarib, dumini likillata boshladi. Keyin haligi o'zi tikilib qolgan kubikni tishlab olib bir necha qadam nariroqqa olib borib qo'ydi.

Bu kubikda «S» bosh harfi yozilgan edi.

– Dingo, ber bu yoqqa! – deb baqirdi Jek. U, it uni yutib yuboradi deb qo'rqqan edi.

Dingo qaytib keldi-da, yana bir kubikni olib, haligi kubikning yoniga olib borib qo'ydi.

Keyingi kubikda «V» bosh harfi yozilgan edi.

Jek qichqirib yubordi.

Palubada aylanib yurgan missis Ueldon, kapitan Gul va Dik Send uning ovozini eshitib, yugurib kelishdi.

Jek ularga itning qilayotgan g'alati ishini gapirib berdi.

Dingo harf tanir ekan! Dingo o'qishni bilar ekan! Jek buni o'z ko'zi bilan ko'ribdi-ya!

Dik Send kubiklarni Jekka olib kelib bermoqchi bo'lgan edi, Dingo unga qarab irillay boshladi!

Shunga qaramay Dik kubiklarni yerdan olib, kubiklar qutisiga keltirib tashladi. Dingo chopib quti yoniga keldi-da, haligi ikkita harfni tanlab olib, bir chekkaga olib borib qo'ydi. It o'sha ikki kubik ustiga panjalarini qo'yib olib, endi kelib ko'ringlar-chi, deganday qilib, odamlarga ko'zini olaytirib qarab turdi. Boshqa harflar bilan uning sira ishi yo'q edi.

– Ajab! – deb xitob qildi missis Ueldon.

– Rostdanam, juda qiziq-a, – dedi kapitan Gul, kubiklarga tikilib.

– S, V, – deb o'qidi missis Ueldon.

– S, V, – deb takrorladi kapitan Gul. – Xuddi Dingoning bo'yinbog'idagi harflarning o'zginasi-ya!

Shundan keyin u birdaniga kekxa negr tomoniga burilib:

– Tom, siz bu it «Valdek» kemasi kapitanining qo'lga yaqindagina tushgan, deb aytgan edingiz shekilli, a? – deb so'radi.

– Ha, Dingoning «Valdek»ka olinganiga ikki yilcha bo'ldi.

– «Valdek»ning kapitani bu itni Afrikaning g'arbiy qirg'og'idan topib olganmidi?

– Ha, Kongo daryosining dengizga kelib quyiladigan joyidan topib olgan ekan. Bu to'g'rida «Valdek»ning kapitani ko'p gapirardi.

– Dingoning ilgarigi egasi kim ekanini va itning qanday qilib Afrikaga borib qolganini hech kim bilmasmidi?

– Hech kim bilmasdi, kapitan. Itlarning holi tashlandiq bolalardan ham ko'ra battar bo'ladi, chunki ularning hech qanday hujjatlari bo'lmaydi, o'zlari ham bu to'g'rida hech narsa gapirib bera olmaydilar.

Kapitan Gul chuqur o'yg'a toldi.

– Bu ikki harfdan biron narsa fahmlayapsizmi deyman, kapitan? – deb so'radi missis Ueldon.

– Shunday, missis Ueldon. Ular menda bir fikr tug'diryapti... Ehtimol, bu shunday tasodifan to'g'ri kelayotgandir.

– Nima?

– Ehtimol, bu ikki harfda biror ma'no bordir; ehtimol, bu harfiar bir dovyurak sayyohning taqdirini, sirini ochib beradigan kalitdir.

– Gapingizga tushunmayapman.

– Hozir aytib beraman sizga, missis Ueldon. 1871-yilda, ya'ni bundan ikki yil oldin, bir sayyoh fransuz geografiya jamiyatining topshirig'i bilan Afrikani g'arbdan sharqqa kesib chiqmoqchi bo'lib jo'nab ketgan edi. Bu sayyoh safarini Kongo daryosining xuddi ana shu dengizga kelib quyiladigan joyidan boshlashni mo'ljallagan edi. Keyin u Rovuma daryosi oqimidan borib, Delgado burniga chiqishni ko'zda tutardi. Bu sayyohning nomi Samyuel Vernon edi.

– Samyuel Vernon?! – deb takrorladi missis Ueldon.

– Shundoq, missis Ueldon. Qarangki, bu ism bilan familiya xuddi Dingo harflar ichidan tanlab olgan va uning bo'yinbog'idagi harflar bilan boshlanadi.

– Rostdan ham shunday-a, – dedi missis Ueldon. – Xo'sh, keyin bu sayyohga nima bo'lgan?

– U safarga jo'nadi, – deb javob berdi kapitan Gul, – shundan keyin dom-daraksiz bo'lib ketdi.

– Hech qanday xabar ham yo'qmi? – deb so'radi Dik Send.

– Yo'q, – dedi kapitan.

– Bundan qanday xulosaga kelsa bo'ladi? – deb so'radi missis Ueldon.

– Men, Samyuel Vernon Afrikaning sharq tarafiga yetolmagandir, deb o'ylayman. U yo yo'lda halok bo'lgan, yo bo'lmasa yerlik xalq qo'liga asir tushgan.

– Demak, bu it...

– Bu it Samyuel Vernonniki bo'lgan bo'lsa kerak. Dingoning tolei egasinikidan balandroq bo'lib, u Kongo daryosining etagiga qaytib kelgan va u yerda uni «Valdek»ning kapitani topib olgan.

– Ayting-chi, kapitan, fransuz sayyohining iti borligini o'zingiz bilasizmi yoki faqat taxmin qilyapsizmi?

– Yo'q, missis Ueldon, bu faqatgina mening taxminim, – deb javob qaytardi kapitan Gul. – Ammo shunisi qiziqki, Dingo boshqa harflar orasidan o'z egasi ismining bosh harflarini, ya'ni «S» bilan «V» harflarini ajratib olishni biladi. Lotin alifbosidagi yigirma olti harf orasidan bu ikki harfni tanlab olishga Dingo qachon va qanday qilib o'rganganligini men sizga aytib bera olmayman. Biroq Dingo bu harflarni biladi, ana qarang, hozir ham u «mana, o'qib ko'ringlar», deganday oyog'i bilan kubikni surayotir!

Rostdan ham Dingo xuddi shunday qilayotgan edi.

– Bunday qiyin sayohatga Samyuel Vernon yakka o'zi chiqqanmikin-a? – deb so'radi Dik Send.

– Bilmayman. Yerlik xalqlardan o'ziga odam yollagan bo'lishi ehtimol, – deb javob qaytardi kapitan Gul.

Shu paytda palubaga Negoro chiqib qoldi. Uning chiqqanini va «S» bilan «V» harfi yozilgan kubiklarni qo'riqlayotgan itga g'alati qilib qarab qo'yganini boshda hech kim fahmlamadi. Biroq Dingo kema oshpazini ko'rgan zamon tishlarini irjaytib, qattiq irillay boshladi.

Shunda Negoro darrov o'z kayutasiga kirib ketdi. Lekin uning Dingoga xo'mrayib qarashi itga bir yomonlik qilishini bildirib turar edi.

– Bu yerda qandaydir bir sir borgan o'xshaydi, – dedi kapitan Gul shivirlab, chunki uning o'tkir ko'zlaridan hech narsa qochib qutulmas edi.

– Itning harflarni ajrata bilishi g'alati emasmi? – dedi Dik Send.

– Yo'q, yo'q! – deb gapga aralashdi kichkina Jek. – Oyim menga: bitta it bor edi, o'qishniyam, yozishniyam bilar edi, derdi. U it maktabdagi o'qituvchi singari hatto domino o'ynashniyam bilar ekan.

– Azizim, – deb kulimsiradi missis Ueldon, – men senga aytgan it Munito degan it edi, u sen o'ylagandek aqlli emasdi. Agar menga aytgan odamlar to'g'ri gapirgan bo'lsa, Munito harflarni bir-biridan ajrata olmas ekan. Ammo uning eshitish qobiliyati juda zo'r bo'lgan. Itning egasi, bir abjir amerikalik Munitoning bu xislatini bilib qolib, uni o'rgatavergandan keyin ajoyib natijalarga erishgan.

– Qanday qilib bunga erishgan ekan, missis Ueldon? – deb so'radi Dik. Jek singari u ham missis Ueldonning hikoyasiga qiziqib qolgan edi.

– Mana bunday qilib, do'stim. Munito tomoshabinlar oldida «ishlaydigan» mahalida egasi xuddi mana shu singari harflar yozilgan kubiklarni stol ustiga tizib qo'yar ekan. It o'sha stol ustida tomoshabinlar aytadigan so'zni tizib berishga tayyor bo'lib turar ekan. Biroq shart shuki, tomoshabinlar aytadigan so'zni Munitoning egasi ham bilishi kerak ekan.

– Demak, egasi bo'lmaganda... – deb gap boshlab edi Dik.

– ...It hech narsa qilolmasdi, – deb davom qildirdi missis Ueldon. – Sababi bunday. Boya aytganimdek, kubiklar stol ustiga tizib qo'yilgan, Munito esa o'sha stol ustida u yoq-bu yoqqa yurib turar ekan. It aytilgan so'zdagi harf yonidan o'tib ketayotganida, egasining cho'ntagidagi tish tozalaydigan cho'tkaning sekin chilt etgan ovozini eshitar ekan. Bu ovozni itdan boshqa hech kim eshitmas ekan. Munito esa o'sha ovozni eshitish bilan oldidagi harfni darrov olib, bir tartibda qilib tizar ekan.

– Butun sir shunda ekanmi? – deb so'radi Dik Send.

– Ha, ko'rib turibsanki, siri oddiygina ekan, – deb javob qaytardi missis Ueldon. – Aytgandek, sirkdagi ko'p nayrang-bozliklar ham shunga o'xshash oddiy bo'ladi. Egasi yo'qligida Munito ham «qobiliyatini» yo'qotib qo'yar ekan. Shuning uchun Dingo egasi Samyuel Vernon yo'g'ida ham, – agar it-

ning egasi rostdan ham o'sha kishi bo'lgan bo'lsa, bu ikki harfni tanib olishi meni juda-juda hayron qoldiryapti.

– Rostdan ham juda ajoyib it-a, – dedi kapitan Gul, – aytgandek, bunda it tomoshabinlar aytayotgan so'zni yasamaydi, u faqat doim o'sha ikki harfni olyapti. Nihoyat, gadoylarga ulashib berish uchun to'plangan sarqit ovqatlarni yeyishga ibodatxona eshigida qo'ng'iroq chalayotgan it yoki kunora chig'ir aylantiradigan va o'z navbati kelmasdan chig'ir aylantirishdan bosh tortgan it, ehtimol, u itlar bizning Dingomizdan farosatliroq bo'lsa bordir. Ammo gap unda emas. Bor gap shundaki, Dingo harflar ichidan doim «S» va «V» harflarini tanlab olayotir. U boshqa harflarni tanimasa kerak. Bundan faqat shunday xulosaga kelish mumkinki, itning xud-di shu ikki harfni eslab qolishiga bir sabab bo'lgan.

– Oh, kapitan Gul, – deb xo'rsinib qo'ydi Dik Send, – koshki edi, Dingo tilga kirs! Unda bu harflarni nima sababdan tanib olganini va nima sababdan oshpazimizga tishlarini irjaytirganini birma-bir aytib berardi-ya!

– Tish bo'lganda ham tag'in qanday tishlar deng! – deb kulib yubordi kapitan Gul, o'sha paytda esnab, dahshatli tishlarini ochib turgan Dingoni ko'rsatib.

Oltinchi bob

DENGIZDA KIT

Missis Ueldon, kapitan Gul va Dik Sendlar Dingoning g'alati qiliqlari haqida ko'p marta suhbatlashar edilar. Garchi Negoro o'zini avvalgicha tuppa-tuzuk tutib ish qilayotgan bo'lsa ham, lekin yosh matros ich-ichidan unga ishonmas edi.

Matroslar ham Dingoni eng aqlli it, u o'qishnigina emas, balki yozishni ham ba'zi bir matroslardan ko'ra tuzukroq biladi, deb hisoblardilar. Basharti, uning jim yurishiga biron narsa sabab bo'lmaganda edi, Dingo odamdek gapiraverardi, derdilar.

– Mana ko'rarsizlar, – derdi rul boshqaruvchi Bolton, – bir kuni bu it mening oldimga kelib: «Xo'sh, Bolton, bugun shamol qay tomondan esayotir, shimoli-g'arbdanmi yoki shimoli-sharqdanmi?» deb so'rab qoladi va shunda men javob berishga majbur bo'laman.

– Gapiradigan jonivorlar ozmi, – dedi boshqa bir matros, – mana, masalan, zag'izg'onni, to'tiqushni oling!.. It ham gapirsa bo'ladi. Tumshuq bilan gapirishdan ko'ra, og'iz bilan gapirish osonroq bo'lsa kerak.

– Bu to'g'ri, – dedi botsman Govik – ammo, har holda, gapiradigan it hech bo'lgan emas.

«Piligrim»ning matroslari gapiradigan itlar borligini bilganlarida juda hayron qolgan bo'lar edilar. Daniyalik bir olimning yigirmatacha so'zni aniq qilib aytadigan iti bo'lgan. Ammo bu xilda so'z aytish boshqa-yu, chinakam gapirish boshqa. Ikki o'rtadagi farq juda katta. Daniyalik olimning itining tovush pardalari aniq so'zlay oladigan qilib tuzilgan ekan. Biroq bu it ham, zag'izg'on yoki to'tiqush singari, o'zi aytgan so'zlarning ma'nosiga yaxshi tushunolmagan. So'z aytish, gapiruvchi barcha jonivorlar uchun ham sayrash yoki baqirishdek bir narsa hisoblanadi, xolos.

Har qalay, nima bo'lganda ham, Dingo «Piligrim» kemasida hammaning diqqat markazida bo'lib qoldi. Ammo shuni aytish kerakki, u bu bilan sira maqtanmas edi. Kapitan Gul bu tajribani bir necha marta takrorlab ko'rdi: u yog'och kubiklarni itning oldiga tizib qo'yardi, Dingo har safar hech adashmasdan va ikkilanmasdan o'sha «S» bilan «V» harfini tanlab olaverdi.

O'sha paytda Dingo boshqa harflarga sira ham parvo qilmamas edi.

Kapitan Gul bu tajribani bir necha marta Benedikt tog'a oldida qilib ko'rdi. Biroq olim faqat hasharotlargagina qiziqqanidan, Dingo qiliqlariga sira e'tibor qilmadi.

– Bunday ishlarga, – dedi u bir mahal, – faqat itlarga layoqatli bo'lar ekan deb o'ylash noto'g'ri bo'ladi. Boshqa ziy-rak jonivorlar ham oz emas. Ammo ular ham, itlar singari,

o'z tuyg'ulariga bo'ysunadilar. Misol uchun, cho'kayotgan kemadan qochib ketuvchi kalamushlarni eslanglar. Qunduzlarni eslanglar – ular, ariqlarda suv ko'payganda suv doim bir balandlikda tursin uchun, g'ov quradilar. Ajoyib xotirlash kuchi bo'lgan eshaklarni eslanglar. Nihoyat, o'z egasining o'limiga qayg'urib o'lgan otlarni eslanglar. Yaxshi o'rgatilgan qushlar butun bir jumlani qaytarib aytib beradilar; qancha mehmon borligini aniq sanab beradigan to'tiqushlar borki, astronomiya observatoriyasi hisobchisining ham bu qushga havasi kelsa bo'ladi. Qumursqalar o'z shaharlarini shunday mohirlik bilan quradilarki, katta shahar quruvchilarimiz ulardan o'rgansa bo'ladi. Ba'zi bir juda kichkina hasharotlarning ham aqlli ish qilishlariga men ham behad qoyilman. Bir ruhoniy kishining to'tiqushi bo'lgan, butun duolarni egasiga hech tutilmasdan o'qib berar ekan. Aytishlaricha, bu xizmati uchun to'tiqush bir yilda yuz tilla olar ekan. Fizika qonunlaridan bexabar bo'lgan suv o'rgimchaklari havo minoralari yasaydilar, burgalar yaxshi otlar singari yuk tortadilar, saf-saf bo'lib tizilishib soldatlardan ham yaxshiroq mashq qiladilar, Nyu-Yorkdagi harbiy maktabni bitirgan to'pchilardan ham ustaroq to'p otadilar. Yo'q, Dingoni maqtashingiz o'rinsiz. Agar u alifbeni bilar ekan, bu uning xizmati emas: ehtimol, u hozirgacha olimlarga noma'lum bo'lgan «savodli itlar» jinsidandir.

Ammo hasadchi entomologning bu xildagi so'zlari kemadagilar o'rtasida Dingoning obro'sini sira tushirmadi, kemadagilar xuddi ilgarigiday, uni itlar jinsining karomatlisi der edilar.

Faqatgina Negoro itning qiliqlariga ajablanmas edi. Ehtimol, u itni juda ham aqlli deb hisoblagandir. Ammo Dingo Negoroni hamon ko'rgani ko'zi yo'q edi. Buning uchun Negoro albatta itning adabini berib qo'yardi-yu, lekin bunga ikki narsa to'sqinlik qiladi: birinchidan, Dingo unga bo'sh kelmaydigan it bo'lsa, ikkinchidan, butun kemadagilar Dingoni yaxshi ko'rardi.

Endi Negoro Dingodan ilgarigidan ham ko'proq qochar edi. Kubiklar voqeasidan keyin Negoro bilan it o'rtasidagi

dushmanlik yanada kuchayganini Dik Send fahmlab qoldi. Bu esa hech bir tushunib bo'lmaz hodisa edi.

10-fevralgacha dengizda kishini toliqtiradigan jimlik hukm surdi, shu vaqt ichida «Piligrim» joyidan qimirlamadi. Ammo shu 10-fevral kuni shimoli-sharqdan esayotgan shamol ancha bosilib qoldi; kapitan Gul esa shamolning yo'li tezda o'zgarishini kuta boshladi. U shamolning shimoli-g'arbdan esishini istar edi, bu esa kema-dagi hamma yelkanlarni ko'tarish uchun imkon berardi. «Piligrim»ning Oklend portidan chiqqaniga atigi o'n to'qqiz kun bo'lgandi. Unchalik kechikilgani yo'q va agarda shamol o'ngdan esa qolsa, yaxshi uskunalar kema kechikilgan vaqtni birpasda bosib o'ta oladi. Ammo hali hozircha bunaqa shamol turgani yo'q. Uni bir necha kun kutib turishga to'g'ri keldi.

Okean ilgarigiday bo'm-bo'sh. Janubiy qutb dengizlarida kit ovlash uchun chiqqan kemalar hali yurtlariga qaytganlaricha yo'q. Shuning uchun boshqa bir mushkul sabablar bilan ov joyidan ertaroq qaytib kelayotgan «Piligrim» Kozeroq tropigida ketayotgan kemalar bilan uchrashuvga umid qilmasa ham bo'lardi.

Amerika bilan Avstraliya o'rtasida qatnovchi paketbotlar esa, ma'lumki, okeanning past kengliklaridan o'tadilar.

Biroq dengiz ana shunday bo'm-bo'sh vaqtida uni, ayniqsa, yaxshi kuzatish kerak. Yuzaki qaragan kishiga dengiz usti bir xilda bo'lib ko'rinsa ham, lekin asl dengizchi undan juda ko'p qiziq narsalarni payqaydi.

Dengiz manzarasining andakkina o'zgarishi ham dengizni sevuvchi odamni darrov hayron qoldiradi. Ana, bir tutam dengiz o'ti oqib kelyapti; uzun dengiz o'simligi suv ustida iz qoldirib kelyapti: ana, bir parcha taxta suzib kelyapti, bu taxtaning boshidan nima voqealar kechmadi ekan! Cheksiz dengiz xayolni olib qochadi.

Goh bug'lanib osmonga ko'tarilib ketayotgan, goh yomg'ir bo'lib dengizga yog'ayotgan suv tomchisidagi har bir zarra-cha, ehtimol, katta-katta falokatlarning guvohi bo'lgandir. Dengiz sirlarini ocha olgan aql egalariga balli!

Suv ustidagi ham, suv ostida ham, hamma joyda hayot qaynaydi! «Piligrim» kemasidagi yo'lovchilar qish yaqinlashib kelayotgani uchun qutb tomondan uchib kelayotgan to'da-to'da qushlarning mayda-chuyda baliqlarni ovlayotganini tomosha qilar edilar. Dik Send o'zining merganligini ko'rsatdi. Miltiq bilan ham, to'pponchasi bilan ham mo'ljalga yaxshi uradigan Dik uchib ketayotgan qushlardan bir nechasini otib tushirdi.

Dengiz ustida bir gala oppoq bo'ronqushlar parvoz qilib yurardi. Balanddan kattakon dengiz kaptarlari ajoyib parvoz qilib o'tdilar. Ular suvda o'zlariga oziq ko'rgan hamono dengiz ustiga uchib tushadilar, goh u tomonlariga, goh bu tomonlariga chiroyli qilib buriladilar. Dengiz kaptari baliqni tutib olgandan keyin to'lqinlar ustida biroz uchib boradi-da, keyin tikkasiga osmonga ko'tariladi.

Ana shu doim o'zgarib turuvchi manzaralarni kuzatish juda qiziq. Tabiatga beparvo qarovchi kishigagina dengiz harakatsizday tuyulishi mumkin.

10-fevral kunduz kuni missis Ueldon «Piligrim»ning sahnida tomosha qilib yurganida dengiz suvining birdaniga qizg'ish bo'lib qolganini ko'rdi. Suvga qon aralashganday edi. Ko'z ilg'agan hamma joylar ana shunday qip-qizil edi.

Dik Send kichkina Jek bilan palubada o'ynab yurgan edi.

Missis Ueldon unga:

– Bu yoqqa qara, Dik, dengizning rangi juda g'alati bo'lib ketibdi. Bu rang qayerdan keldiykin? Yoki suvga biror dengiz o'ti shunaqa rang beryaptimi? – dedi.

– Yo'q, missis Ueldon, – deb javob qaytardi Dik, – sizga bu rangni qisqichbaqaga o'xshash, lekin juda ham mayda bo'lgan milliard-milliard dengiz hasharotlari beradi. Bu hasharotlarni yirik dengiz hayvonlari yeydi, baliqchilar esa bu qisqichbaqalarni «kit sho'rva» deb ataydilar.

– Qisqichbaqa emish! – dedi missis Ueldon. – Ular shunday maydaki, ularni dangal dengiz hasharoti desa ham bo'laveradi! Benedikt tog'a ularni jon deb o'z hasharotlariga qo'shib qo'ysa kerak.

Shundan keyin missis Ueldon:

– Benedikt tog'a! Bu yoqqa keling! – deb chaqirdi.

Benedikt tog'a bilan kapitan Gul kayutadan baravar chiqib kelishdi.

– Benedikt tog'a, dengizga bir qarang! Undagi qizil dog'larni ko'ryapsizmi? – deb so'radi undan missis Ueldon.

– Ha, ha! – deb xitob qildi kapitan Gul. – Kit sho'rva-ku! Ana endi, Benedikt tog'a, qisqichbaqachalarni bemalol tekshiraverasiz!

– Bo'lmagan gap! – dedi entomolog.

– Nega bo'lmagan gap bo'lsin?! – dedi kapitan baqirib. – Bunday beparvo qarashga haqingiz yo'q. Agar yanglishmasam, bu qisqichbaqalar jumlasiga kiradi va uning uchun...

– Bo'lmagan gap! – dedi yana Benedikt tog'a bosh chayqab.

– Har holda, entomologning bunday beparvo bo'lishi...

– Esingizdan chiqmasinki, kapitan Gul, – deb uning so'zini bo'ldi Benedikt tog'a, – men hasharotshunosman, axir.

– Demak, bu qisqichbaqachalar sizni qiziqtirmas ekan-da, janob Benedikt? Agar kitning qorni sizda bo'lganda edi, bunday taomdan mazza qilardingiz-a! Bilsangiz, missis Ueldon, biz kit ovchilari, dengizda bunday qisqichbaqalar bor joyga duch kelib qolganimizda ovga tayyorgarlik ko'raveramiz, chunki bunday joyda kit bo'lishi turgan gap...

– Bunday kichkina qisqichbaqalarni yegan bilan kitning qorni to'yarmidi? – deb so'radi Jek.

– Buning nimasiga ajablanayotirsan, o'g'ilcham? – deb javob qaytardi kapitan Gul. – Yormadan va eng mayda zarrali undan mazali ovqat tayyorlanadi-ku. Kit bunday qisqichbaqacha to'dasini topsa, demak, unga ovqat tayyor. Og'zini ochsa bas – qorni to'yaveradi. Kit, qisqichbaqachalarni mingminglab yutadi-da, keyin og'zini yopib oladi. Shunda tanglayidagi «kit mo'ylovi», ya'ni muguz taxtachalarining og'zi to'lib ketadi va xuddi suzgichga o'xshab qoladi. O'sha taxtachalar orasiga eng mayda va silliq badan dengiz jonivorlari qisilib qoladi. Ana o'shalarni kit, sho'rvani yutib yuborganingiz singari, bemalol yuta beradi.

– Bilasanmi, Jek, – deb qo'shimcha qildi Dik, – janob kit, qisqichbaqachalarning po'chog'ini tozalab ovora bo'lib ham o'tirmaydi!

– Kattakon kit o'z sho'rvasini ajdarhoday yutib yotgan mahalda, – deb davom qildi kapitan Gul, – kema unga bermalol yaqinlasha beradi. Kit ovchilari bundan foydalanib...

Xuddi shu paytda, kapitan Gulning aytganlarini ma'qulagandek, navbatchi matros:

– Dengizda kit ko'rinyapti, kemadan chapda! – deb qichqirdi. Kapitan Gul sakrab o'rnidan turdi.

– Kit! – dedi-da, ovchilarga xos g'ayrat bilan kema burniga qarab chopib ketdi.

Missis Ueldon, Jek, Dik Send va Benedikt tog'a – hamlari kapitanning ketidan yugurishdi.

Shimoldan o'ng tomondagi to'rt milcha joyda dengiz usti xuddi qaynab turganday ko'rinar edi. Tajribali kit ovchisi yanglishmabdi: azamat dengiz hayvoni to'da-to'da qisqichbaqachalar orasidan suzib kelar edi. Masofa hali uzoq bo'lganidan bu kitning qanaqaligini aniqlab bo'lmas edi.

Ehtimol, u aksari shimoliy dengizlarda bo'ladigan asl kitlardandir? Asl kitning orqasida qanoti bo'lmaydi. Uning og'zi yalpoq va xuddi kesib qo'yilgan singari bo'ladi, og'zidagi muguz taxtachalari, ya'ni kit mo'ylovi uzun va juda ko'p bo'ladi. Asl kitning odatdagi uzunligi o'n ikki metrdan o'n olti metrgacha bo'ladi, ammo ba'zi birlarining uzunligi yigirma metr va, hatto, undan ham uzunroq bo'ladi. Terisi ostida qalinligi yarim metr keladigan yog'i bo'ladi. Bunday kitning har biri o'ttiz tonnadan yog' berishi mumkin.

Ehtimol, bu ola yoki bukri kitdir? Bukri kitning qanotlari ko'pincha uch-to'rt metr bo'ladi. Bukri kit boshqa kitlarga qaraganda eng yo'g'oni, eng qo'poli va shu bilan birga eng sho'xidir; u, hadeb suv ustiga sakrab chiqaveradi.

Ammo bu katta ola kit bo'lishi ham ehtimol. Ola kitlar ham katta bo'ladi. Ularning og'irligi bir yuz yigirma tonnagacha keladi.

Navbatchi matros ko'rgan kit qaysi turdan ekanini hali aniqlab bo'lmas edi.

Kapitan Gul hamda «Piligrim»dagi hamma kishilar kitni diqqat bilan kuzatib turdilar.

To'qayzordagi qirg'ovulni ko'rgan ovchi qanday sabrsizlik qilsa, dengiz ustida suzib yurgan kitni ko'rgan kit ovchisi ham xuddi shunday sabrsizlik ko'rsatadi. Mayda jonivor ovchilariga qaraganda, yirik jonivor ovchilari serzavq bo'ladi deyishadi. Hayvon qanchalik yirik bo'lsa, ovchining zavqi ham shunchalik kuchli bo'larmish, shunday ekan, fil yoki kit ovchilarining zavqi qanday bo'larkin?

«Piligrim»dagilar yana: kema o'z yurtiga kam yuk bilan qaytayotir, shuning uchun matroslar kam ish haqi oladi, deb ham o'ylar edilar.

Kapitan Gul dengizga tikilgani tikilgan edi. Kit hali uzoqda, arang ko'rinar, ammo burun teshiklaridan otilib chiqayotgan suvga qarab, uning qaysi turdagi kit ekanini aniqlash mumkin edi.

– Bu asl kit emas! – deb xitob qildi kapitan Gul. – Asl kit suvni balandroqqa otadi. Bu bukri kit ham emas! Bukri kit suv otib chiqazganida yiroqdan baravariga to'p otilganga o'xshab guvullagan ovoz eshitilib turadi. Shunda bukri kit ekanligi aniq ma'lum bo'ladi. Bu kitning ovozi butunlay boshqacha. Sen nima deysan, Dik? – deb so'radi Dik Senddan kapitan Gul.

– Menimcha, kapitan, bu ola kit bo'lsa kerak, – deb javob qaytardi Dik Send. – Osmonga zabt bilan suv otishini qarang-a. Agar yanglishmasam, ola kit xuddi shunday qiladi shekilli?

– To'g'ri aytding, Dik! – dedi kapitan. – Aslo shubhalanmasa ham bo'ladi: qizil suvda ola kit suzib yuribdi.

– Qanday chiroyli-ya! – dedi kichkina Jek.

– Shundoq, o'g'ilcham! Shunday kattakon jonivor bo'la turib, ketidan ovchilar tushganidan bexabar, hech tap tortmasdan bermalol qornini to'yg'azib yuripti.

– Menimcha, bu juda katta ola kit bo'lsa kerak, – deb qo'ydi Dik Send.

– Shubhasiz! – dedi ko'zlari yonib kapitan Gul, – uning uzunligi kamida yigirma ikki-yigirma uch metr keladi.

– Oho! – dedi botsman. – Shunaqangisidan oltita bo'lsa, «Pilgrim» to'lardi.

– Ha... – dedi xo'rsinib kapitan Gul.

U, kitni yaxshiroq ko'rmoq uchun bushprit ustiga chiqib oldi.

– Agar biz bu kitni qo'lga tushirsak, – deb davom qildi botsman, – bo'sh bochkalarning yarmini yog' bilan to'ldirar edik...

– Ha... rostdan ham shunday bo'lardi! – deb shivirlab qo'ydi kapitan Gul.

– Bu to'g'ri-ku-ya, – dedi Dik Send, – ammo bunday katta ola kitga hujum qilish ham xatarli ish-da!

– To'g'ri, oson ish emas... Bu ola kitning dumi juda kuchli bo'ladi, unga ehtiyotlik bilan yaqinlashish kerak. Dumi bilan bir ursa bormi, eng mahkam qayiq ham dabdala bo'lib ketadi. Ammo, o'zi qiziqsa arziydigan o'lja.

– Yaxshi ola kit – chakana o'lja emas! – dedi matroslardan biri.

– Harakat qilganingga arziydi! – dedi ikkinchi bir matros.

– U bilan gaplashmay o'tib ketilsa, kishiga alam qiladi! – deb qo'ydi uchinchi bir matros.

Kemadagi hamma matroslar ham kit ovlashga intilar edi. Bu kitning tanasidagi yuz bochka yog' dengiz ustida suzib yurar edi. Bochkalarni to'g'rilansa bas, yog' o'z-o'zidan unga oqib tushayotganday bo'lib ko'rinar edi.

Matroslar bazan-machtaning reyaları ustiga chiqib olib, kitning har bir harakatini astoydil kuzatib turdilar.

Kapitan Gul jim bo'lib qoldi. U nimalarnidir o'ylar, tirnog'ini chaynar edi.

Bu ola kit «Pilgrim» hamda undagi odamlarni kattakon magnit singari o'ziga tortar edi.

– Oyi! Hoy, oyi! – deb qichqirdi to'satdan kichkina Jek. – Men kitning qanaqaligini tomosha qilmoqchiman!

– Xo'p, chirog'im, kitni yaqinroqdan tomosha qilmoqchimisani? Qani, seni ham bir tomosha qildiraylik-chi. Shunday emasmi, yigitlar? – deb matroslarga qaradi kapitan Gul bun-

ga e'tiroz bildirishga o'jizlik qilib. – Biroq odamlarimiz kamroq-da... Ha, mayli bir ilojini qilarmiz, axir...

– Ilojini qilamiz, qilamiz ilojini! – deb bir og'izdan qichqirishdi matroslar.

– Kitga birinchi marta garpun otayotganim yo'q-ku, – deb gapida davom etdi kapitan Gul, – qani ko'ramiz, garpun otish esimdan chiqib qolmadimikin.

– Ura, ura, ura! – deb qichqirishdi hammalari.

Yettinchi bob

OVGA HOZIRLIK

Rostdan ham, dengizdagi qizil dog'lar orasida suzib yurgan kit juda katta bo'lib, «Piligrim» kemasidagi odamlarni hajajonga solganicha ham bor edi.

Uni qo'lga tushirib, u bilan kemani to'ldirish juda soz ish bo'lar edi. Kit ovchilari bunday ov oldida indamay tura olarmidilar?

Missis Ueldon kapitan Guldan, kit ovlash xatarli ish emasmi, deb so'radi.

– Yo'q, missis Ueldon, – deb javob qaytardi kapitan Gul. – Hech qanday xavf-xatar yo'q. Kitni atigi bitta qayiq bilan ko'p marta ov qilganman va doim maqsadimga yetardim. Takror aytaman: bizga, demak, sizga ham buning hech qanday xavf-xatarli joyi yo'q.

Missis Ueldon xotirjam bo'lib, boshqa surishtirib o'tirmadi.

Kapitan Gul ola kitni ovlash uchun zarur bo'lgan hamma tayyorgarliklarni ko'rishga buyruq berdi. U, bu ovni juda qiyin deb hisoblardi, shuning uchun hamma ehtiyot choralarni ko'rdi.

Kapitan Gul ola kitga qarshi odatdagicha uchta qayiq o'rniga faqat bir qayiq yuborishga qodir edi. Ma'lumki, Yangi Zelandiyada matroslar bilan garpunchilar ishga olinar va ular ovchilik mavsumi vaqtida «Piligrim»dagilarga yordam berar edilar. Ho-

zir bunday yordamchilar bo'lmaganidan «Piligrim» kit oviga faqatgina besh matrosdan iborat besh kishilik bittagina qayiq yuborishi mumkin edi. Tom bilan uning sheriklari, yordam qilamiz, deb tayyor turgan bo'lsalar ham, kapitan Gul bunga rozi bo'lmadi, chunki kit ovi vaqtida qayiqni eplash uchun juda usta dengizchi bo'lish kerak. Qayiqning rulini jindakkina bo'lsa ham noto'g'ri burilsa yoki hujum paytida qayiqning eshkagini salgina bevaqt siltansa ham hamma halok bo'lib ketishi mumkin.

Bundan tashqari, kapitan Gul hech bo'lmaganda bitta tajribali dengizchini kemada qoldirishi shart edi: chunki har qanaqa voqea yuz berishi mumkin.

Kit ovlash qayig'i uchun baquvvat kishilar kerak bo'lganidan, kapitan Gul kemani noiloj Dik Sendga topshirib ketishi lozim bo'ldi.

– Dik, – dedi kapitan Gul, – ovdan qaytib kelgunimcha mening o'rinbosarim bo'lib qolasan. Dengizda uzoq bo'lmasak kerak.

– Xo'p bo'ladi, kapitan! – deb javob qaytardi Dik Send.

Dik Send ovga qatnashishni juda istardi, ammo qayiqda tajribakor kit ovchisi bo'lgani yaxshiroq ekanligini va «Piligrim»da kapitan Gul o'rnida faqat o'zigina qolishi mumkinligini juda yaxshi tushunar edi. Shuning uchun noiloj xo'p de-yishga majbur bo'ldi.

Shunday qilib, «Piligrim»ning butun komandasi ovga jo'nab ketmoqda edi. To'rtta matros qayiqni haydash uchun eshkak tortishga o'tirishadi. Botsman Govik esa rulning xizmatini o'taydigan quyrug'idagi eshkak yoniga o'tirishi kerak edi. Qayiqlardagi rul qayiqni darrov u yoq-bu yoqqa burishga imkon bermaydi. Basharti, ov vaqtida eshkaklar sinib qolsa, usta kishining qo'liga tushgan quyruqdagi bitta eshkak ham qayiqni darg'azab bo'lgan kitdan olib qocha oladi.

Kapitan Gul garpunni o'zi otadigan bo'ldi, bu uning birinchi marta garpun otishi emas edi. U garpun otishi, bir uchi garpunga bog'langan arqonning chuvalib chiqishini kuzatishi va, nihoyat, yarador bo'lgan kit dengiz ustiga qalqib chiqqan paytda unga nayza sanchishi lozim edi.

Ba'zan kit ovchilari zambarak ham ishlatadilar. Kemaga yoki qayiq burniga maxsus zambarak o'rnatiladi. Bu zambarakdan yorilib parchalanuvchi snaryad yoki arqon bog'langan garpun otiladi. Ammo «Piligrim» kemasida bunday zambarak yo'q edi. O'rni kelganda shuni ham aytish kerakki, dengizchilar bunday yangilikni ko'pam yaxshi ko'ravermaydilar, chunki bu asbob qimmatbaho bo'lib, juda zo'r e'tibor berishni talab etadi. Undan ko'ra, ular oddiy garpun bilan nayzalarni afzalroq ko'radilar. Kapitan Gul ham «Piligrim»dan sakkiz kilometr narida suzayotgan ola kitni ana shunday oddiy qurollar bilan ovlamog'chi edi.

Havo ham ov qilish uchun bop edi. Dengiz tinch, demak, qayiqni eplash oson bo'ladi. Shamol ham yo'q hisob, demak, ov mahalida shamol «Piligrim»ni uzoqqa surib ketadi, deb xavotir olmasa ham bo'ladi.

Qayiq suvga tushirildi, to'rttala matros ham joy-joyiga o'tirishdi.

Botsman Govik ularga ikkita garpun bilan bir nechta temir uchli nayza uzatdi. Bulardan tashqari, har bir o'rami olti yuz futli besh o'ram silliq va mahkam sim ham uzatdi. Uning bir o'rami sob bo'lsa, matroslar uning uchiga ikkinchi o'ramni ulaydilar, ikkinchisi sob bo'lsa, uchinchisini ulaydilar va hokazo. Biroq ba'zan uch ming futli sim ham kamlik qilib qoladi.

Kit ovlash asboblari bo'lgan garpun, nayza va simlar qayiq burniga yaxshilab taxlab qo'yildi. Govik arqonga osilib qayiqqa tushdi-da, o'z o'rnini egalladi. Endi u faqat ovga jo'nash to'g'risida buyruq bo'lishini kutar edi. Qayiqda esa faqat bir bo'sh o'rin qoldi – uni kapitan Gul egallashi kerak edi.

Ovga jo'nashdan oldin kemani hech qayoqqa ketmaydigan qilib to'xtatdilar, ya'ni yelkanlar shunday qilib qo'yildiki, biri kemani oldinga sudrasa, ikkinchisi orqaga tortadi. Ikki kuch bir-biriga baravar kelganidan, «Piligrim» joyidan qimirlay olmaydi.

Kapitan Gul qayiqqa o'tirishdan oldin yelkanlarga so'nggi marta nazar tashladi. Yelkanlar ustunlarga yaxshi birik-